

UNIVERZITA KARLOVA

Filozofická fakulta

Katedra psychologie

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Anna Pícková

Užití trestů ve výchově předškolních dětí v souvislosti s jejich agresivním chováním.

The use of punishment in the upbringing of preschool children in connection with their aggressive behavior.

Praha 2021

Vedoucí práce: PhDr. David Čáp, Ph. D.

Poděkování

Ráda bych touto cestou poděkovala PhDr. Davidu Čápovi, Ph. D. za laskavost a vstřícnost při konzultacích, cenné rady, ochotu a spolupráci na mé bakalářské práci.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 10.5.2021

Pícková

.....
Anna Pícková

Abstrakt

Bakalářská práce se zabývá tématem agresivního chování dětí předškolního věku a uvádí možné souvislosti takového chování s využíváním trestů ve výchově. V práci je blíže popsáno agresivního chování typické pro děti předškolního věku. Práce objasňuje některé faktory, které s agresí předškolních dětí úzce souvisí. Dále práce vymezuje pojem trest ve smyslu výchovného prostředku a rozděluje tresty do dvou kategorií - psychické a fyzické. Následně se práce věnuje hledání spojitosti mezi fyzickými či psychickými tresty ve výchově a různými druhy agresivního chování předškolních dětí. Empirická část obsahuje návrh kvantitativního výzkumu potenciálního vztahu mezi užíváním fyzických a psychických trestů rodiči při výchově a mírou fyzické či vztahové agrese dětí předškolního věku. Výsledky výzkumu by mohly významně přispět k poznatkům v oblasti využívání trestů v České republice a objasnit dopady trestů na agresivní chování dětí předškolního věku.

Klíčová slova

Fyzická agrese; vztahová agrese; tresty; psychická kontrola

Abstract

The bachelor's thesis deals with the topic of aggressive behavior of preschool children and lists the possible links between such behavior and the use of punishment in upbringing. The work describes in more detail the aggressive behavior typical for preschool children. Some factors that are closely related to the aggression of preschool children are clarified. Furthermore, the work defines the concept of punishment as an educational tool and divides punishments into two categories - psychological and physical. Subsequently, the work pays attention to the search for a connection between physical or psychological punishments in upbringing and various types of aggressive behavior of preschool children. The empirical part contains a proposal for a quantitative research of the potential relationship between the use of physical and psychological punishment by parents in upbringing and the degree of physical or relational aggression of preschool children. The results of the research could significantly contribute to the findings in the field of the use of punishment in the Czech Republic and clarify the effects of punishment on the aggressive behavior of preschool children.

Keywords

Physical Aggression; Relational Aggression; Punishments; Psychological Control

Obsah

Úvod.....	5
Literárně přehledová část	6
1. Agresivní chování předškolních dětí.....	6
1.1. Druhy agresivního chování.....	7
1.2. Agresivní chování podle pohlaví dítěte	9
1.3. Některé faktory související s agresivním chováním.....	10
2. Tresty ve výchově	18
2.1. Fyzické tresty.....	21
2.2. Psychické tresty	25
3. Návrh výzkumného projektu.....	31
3.1. Výzkumný problém, cíle výzkumu, výzkumné otázky	31
4. Design výzkumného projektu.....	33
4.1. Typ výzkumu	33
4.2. Metody získávání dat.....	35
4.3. Metody zpracování a analýzy dat	36
4.4. Etika výzkumu	36
5. Výzkumný soubor	38
6. Diskuze.....	39
Závěr.....	42
Seznam použité literatury	43
Seznam obrázků	49
Seznam zkratk	50
Příloha 1.	I
Příloha 2.	III

Úvod

V současné době je ve společnosti čím dál častěji zastáván názor, že agresivita dětí v předškolním věku narůstá. Osobně se setkávám s mnoha názorovými proudy, které vnímanou rostoucí agresi přisuzují nejrůznějším okolnostem. Podle mé osobní zkušenosti je však za nejčastější příčinu označována výchova v rodině. Někteří se domnívají, že rodiče jsou při výchově příliš benevolentní. Jiní se naopak od autoritativních stylů výchovy spíše odklánějí. Otázkou zůstává, zda skutečně existují nějaké faktory ve výchově, které signifikantně ovlivňují agresi u dětí předškolního věku. V rámci této práce jsem se v této souvislosti rozhodla zaměřit právě na psychické a fyzické tresty jakožto výchovný prostředek.

Literárně přehledová část práce je rozdělena do dvou stěžejních kapitol, které se dále skládají z konkrétních podkapitol. První část se zabývá agresivním chováním předškolních dětí. Obsahuje charakteristiku a typické znaky agresivního chování dětí a popisuje různá rozdělení agresivního chování. Dále jsou v práci uvedeny odlišnosti dívčí a chlapecké agrese v tomto věku. V neposlední řadě se tato kapitola věnuje vybraným genetickým, individuálním a environmentálním faktorům, které dětskou agresi ovlivňují. V návaznosti na první část práce pojednává druhá část o trestech jako o výchovném prostředku. Definuje tresty a popisuje jejich aspekty, prostřednictvím kterých na dítě působí. Tresty následně dělí do dvou kategorií – na tresty fyzické a psychické. V následujících podkapitolách jsou u těchto dvou druhů trestů odděleně zmapovány jejich možné souvislosti s agresivním chováním předškolních dětí.

Empirická část práce obsahuje návrh kvantitativního výzkumu, který si klade za cíl objasnit otázku, zda má užívání psychických či fyzických trestů ve výchově dopad na zvýšení konkrétního druhu agrese u dětí předškolního věku.

Přínos práce vidím v lepším pochopení dětské agrese, zejména v souvislosti s užíváním trestů ve výchově. Díky tomu bude možné do budoucna zvýšit prevenci takového chování a v neposlední řadě také vyvíjet účinnější strategie zvládnání agresivního chování předškolních dětí.

Práce čerpá z aktuální české i zahraniční literatury. Z větší části se však opírá o poznatky z článků a odborných studií na dané téma. Významná část zdrojů byla vybrána přibližně z období posledních deseti let, některé poznatky však bylo nutné hledat i ve starší literatuře, neboť nebyly novější zdroje dostupné. V práci je citováno podle normy APA (American Psychological Association, 2020).

Literárně přehledová část

1. Agresivní chování předškolních dětí

Agresivní chování malých dětí bylo považováno za problematické již v minulosti. Ve středověku byly takové projevy agresivity vysvětlovány vlivem ďábla a v krajních případech byly řešeny vymítáním. S rozvojem vědy se tyto přístupy postupně změnily. V 18. století byla od dětí přísně vyžadována disciplína a kázeň. Agresivní chování dětí někteří odborníci přisuzovali benevolenci v rodičovské výchově a bylo nutné jej tvrdě trestat. Tato představa „rozmazleného dítěte“ přetrvávala ve společnosti ještě ve 20. století. Rodiče naopak často považovali agresivní chování dítěte za pokusy o manipulaci (Solterová, 2016).

V současné době jsou pozorovatelné agresivní projevy u dětí v předškolním věku vnímány jako významný ukazatel například při rozvoji psychopatologických projevů v průběhu dalšího ontologického vývoje (Ogelman et al., 2019). Wakschlag v tomto kontextu upozorňuje zejména na riziko agresivního chování předškoláků, které je přímo motivováno úmyslem ublížit druhé osobě. Pokud dítě v předškolním věku otevřeně mluví o svém záměru fyzicky ublížit jiné bytosti, můžeme toto chování považovat za klinicky významné (Dirks et al., 2019). Zároveň je nutné připomenout, že jistá míra agrese předškolních dětí je normou. Dítě v tomto věku obvykle nastupuje do mateřské školy. Toto prostředí přináší mnoho nových výzev, se kterými je třeba se vyrovnat. Za tímto účelem dítě zkouší různé strategie, mezi které patří právě agresivní chování (Svoboda, 2014).

Agresivní chování můžeme definovat jako „chování dítěte, které je zaměřeno proti vrstevníkům (někdy také rodičům nebo vychovatelům, např. v mateřské škole), které se projevuje útočností – útočným jednáním vůči druhému jedinci. V tomto věku se projevuje nejčastěji při hrách s jinými dětmi“ (Špaňhelová, 2007, s. 5). V rámci této definice se však opomíjí agresivní chování vůči sourozencům, které se v předškolním věku rovněž objevuje. V tomto kontextu si agresivního chování všimáme především při soubojích mezi sourozenci za účelem získání zdrojů v rodině. Ačkoli agresivní chování k sourozencům a vrstevníkům v mateřské škole spolu korelují, z hlediska frekvence se agrese vůči sourozencům vyskytuje častěji. Jedním z možných důvodů může být například méně strukturované prostředí v rodině. Pokud se však takové chování vůči sourozencům vyskytuje velmi často, můžeme je též označit za důležité z klinického hlediska (Dirks et al., 2019).

1.1. Druhy agresivního chování

Erich Fromm rozděloval násilí na hravé, reaktivní, destruktivní, násilí za účelem pomsty a násilí za účelem kompenzace. Hravé násilí je zdravé a mělo by být u dětí podporováno, projevuje se například ve snaze o lepší sportovní výkon. K reaktivnímu násilí se dítě uchyluje kvůli nezvladatelným emocím vzteku, žárlivosti, strachu a dalších. Zdrojem destruktivního násilí je negativní vztah k životu jako takovému. Začíná se objevovat již ve věku 2-5 let a vrcholí v dospělosti. Násilí za účelem pomsty je výsledkem snahy odčinit újmu, které se na dítěti někdo dopustil. Násilí jako kompenzace je projevem absence jiné tvořivé činnosti. Dítěti, které se dopouští tohoto druhu násilí, chybí možnost se aktivně a tvořivě projevit. Tento nedostatek si kompenzuje násilím (Vaničková, 2004).

Parrot a Giancola navrhli, aby bylo agresivní chování rozdělováno podle dvou dimenzí. V rámci první dimenze rozlišujeme přímé či nepřímé projevy. Druhá dimenze vede od pasivních projevů k aktivním. Kromě toho je možné určit agresivní chování také na škále jeho závažnosti. Na nejnižším stupni této škály bychom našli neslušné chování, konec škály je dán násilím, které může být potenciálně smrtící (Květon, 2020).

V současných studiích je agrese u předškolních dětí nejčastěji rozdělena podle aplikačního stylu a funkce. V rámci aplikačního stylu rozlišujeme dvě formy agrese - fyzickou a vztahovou (Ogelman et al., 2019). Fyzická agrese se zároveň částečně překrývá s konceptem otevřené či přímé agrese. Tato však zahrnuje kromě fyzické agrese také verbální agresi. Naopak vztahová agrese je často zaměňována s pojmem nepřímá agrese či sociální agrese, přestože se nejedná o vyjádření téhož (Baker et al., 2019). Z hlediska funkce existují dva druhy agrese – proaktivní a reaktivní. Každé agresivní chování má svou formu a funkci. Lze tedy vytvořit celkem čtyři kombinace, pomocí kterých popisujeme agresivní chování – fyzická reaktivní agrese, fyzická proaktivní agrese, vztahová reaktivní agrese a vztahová proaktivní agrese (Ogelman et al., 2019).

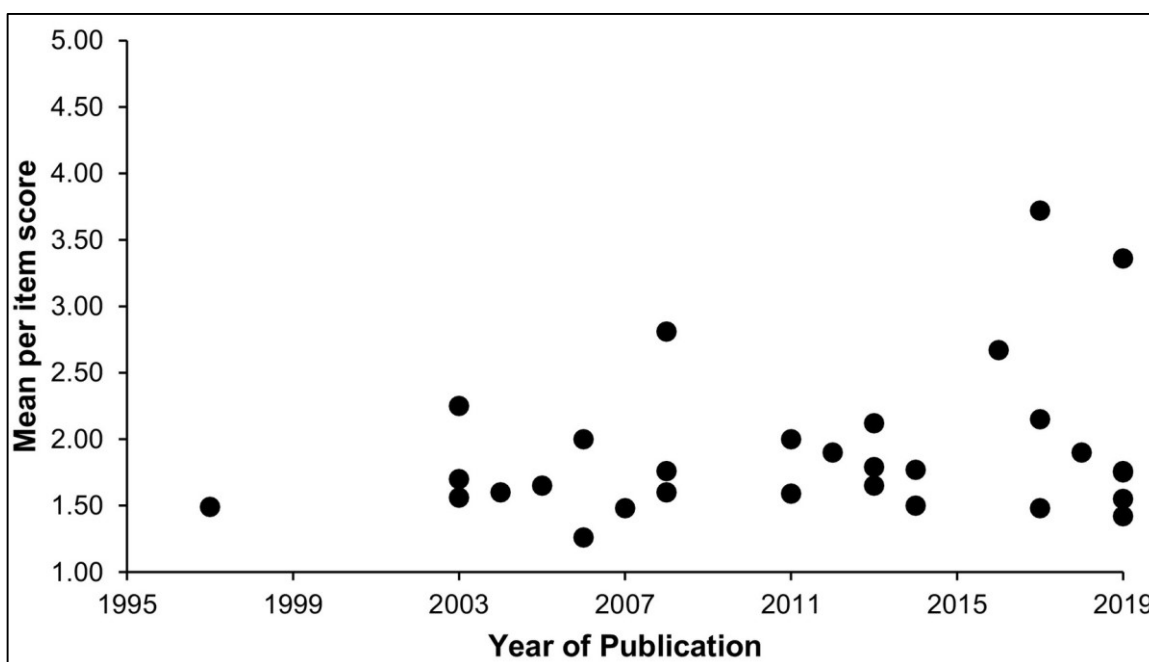
Fyzická agrese se objevuje již v batolecím období. Kolem třetího roku věku dítěte se četnost výskytu agresivního chování spíše snižuje. Přesto ji můžeme považovat za normativní pro děti v předškolním věku. V mladším školním věku potom míra fyzické agrese u dětí spíše klesá (Krygsman & Vaillancourt, 2019). Fyzickou agresi lze charakterizovat jako jednání, které fyzicky poškozuje druhou osobu. Jedná se například o údery, kopání, štípání, strkání, házení předmětů apod. (Ogelman et al., 2019). Podle longitudinální studie Evanse a kolektivu (2019)

se fyzická agrese ukazuje jako stabilnější v čase než jiné druhy agrese. Kromě toho bylo v rámci studie zjištěno, že fyzická agrese obvykle vývojově předchází té vztahové (Evans et al., 2019).

Cílem vztahové agrese je poškodit druhou osobu prostřednictvím jejích vztahů. Podle této definice se jedná například o pomlouvání, odmítání komunikace nebo kamarádství (Ogelman et al., 2019). Vztahová agrese není pro předškolní věk tak typická jako fyzická agrese, jelikož se v tomto období teprve začíná rozvíjet. Jedná se tedy o vývojově zralejší formu agrese (Krygsman & Vaillancourt, 2019). V předškolním období je vztahová agrese spíše přímá a zjevná, postupně se s věkem stává více skrytou (Swit & Slater, 2021). Tento druh agrese byl u dětí předškolního věku relativně dlouho opomíjen, v poslední době se však situace mění. Díky intenzivnějšímu výzkumu je možné sledovat četnost tohoto fenoménu v čase. Jak je znázorněno na obrázku níže, podle analýzy výsledků dosavadních studií zůstává vztahová agrese předškolních dětí v posledních 25 letech přibližně konstantní (Swit & Slater, 2021).

Obrázek 1

Vztahová agrese dětí hodnocena učiteli na PSBS-TF five-point scale

Poznámka: Výsledky výzkumů vztahové agrese předškolních dětí od roku 1995 (Swit & Slater, 2021)

Ukazuje se, že pečující osoby mají tendenci méně reagovat na vztahovou agresi než na tu fyzickou. Důsledky vztahové agrese pro oběť jsou totiž méně zjevné. Zároveň je takové chování dospělými méně často hodnoceno jako agresivní (Dereli, 2019). Učitelé navíc uvádějí, že pociťují menší soucit k oběti vztahové agrese než k oběti agrese fyzické. Tento fakt zdůvodňuje významnost vztahové agrese pro učení orientace v sociálních vztazích (Swit, 2021).

K proaktivní agresi se děti uchylují za účelem získání moci nebo jiných zdrojů. Příkladem může být dítě, které strká vrstevníky ve frontě, aby bylo první na obědě. Proaktivní agrese poskytuje také jistou ochranu. Jejými prediktory jsou hněv a vyšší úroveň emoční regulace dítěte. Na rozdíl od proaktivní agrese je reaktivní agrese považována za méně vyspělou. Jedná se o agresivní reakci na podnět, který je dítětem interpretován jako nepřátelský. Tato reakce je především impulzivní. Častý výskyt reaktivní agrese značí problémy dítěte se sebekontrolou. Jedná se například o situaci, kdy se dítě zachová agresivně vůči vrstevníkovi, který mu sebral jeho oblíbenou. Prediktorem reaktivní agrese je především hněv dítěte (Baker et al., 2019). Reaktivní agrese má také častěji fyzickou formu (Evans et al., 2019).

V kolektivu dětí předškolního věku se můžeme již setkat s viktimizací. Při viktimizaci jde o systematické poškozování oběti pachatelem. Ukazuje se, že oběti i pachatelé viktimizace jsou více agresivní. Podle studie provedené na vzorku čtyřletých dětí byla nalezena pozitivní korelace mezi viktimizací a agresivním chováním. Viktimizace se od pouhého agresivního chování zásadně odlišuje ve třech bodech. Prvním je absence důvodu pro viktimizaci. Za druhé se při viktimizaci dopouští násilí silnější dítě či skupina dětí vůči slabším. Je tedy zřejmá nerovnováha sil. Třetím bodem je kontinuita viktimizace v čase, nejedná se pouze o ojedinělý akt násilí vůči jinému dítěti (Ogelman et al., 2019).

1.2. Agresivní chování podle pohlaví dítěte

Podle některých studií můžeme pozorovat rozdílnost v míře agresivního chování dětí již v předškolním věku. Chlapci jsou považováni za více agresivní a to napříč různými druhy agrese. Kromě toho preferují více fyzickou agresi než tu vztahovou (Ogelman et al., 2019).

Ohledně agresivního chování dívek nepanuje úplná shoda. V minulosti byly dívky považovány za mnohem méně agresivní, neboť se sledovala pouze fyzická agrese, kterou využívají především chlapci. Z toho důvodu nebyly dokonce v některých případech dívky do výzkumu vůbec zahrnuty, jelikož se předpokládalo, že míra jejich agresivního chování je v porovnání s chlapci zanedbatelná. Po objevení vztahové agrese u předškolních dětí bylo nutné dřívější závěry přehodnotit. Dívky totiž evidentně inklinují ke vztahové agresi více než k fyzické (Crick et al., 2006). Některé studie dokonce naznačují, že jsou dívky vztahově agresivní více než chlapci (Krygsman & Vaillancourt, 2019).

Můžeme však považovat pohlaví za přímou příčinu naměřených rozdílů v četnosti a druhu agrese? Rozdíly jsou znatelné již podle jednotlivých metod měření agrese. V případě, že

byly agresivní projevy dětí získány přímým pozorováním, vycházely více vztahově agresivní dívky. Jinak tomu bylo, pokud výzkumník použil ke sběru dat zpětné hodnocení vztahové agrese učiteli nebo vrstevníky (Crick et al., 2006).

Výběr druhu agresivního chování by mohl potenciálně záležet také na volbě partnera ke hře. Již v předškolním věku mají chlapci i dívky tendenci vybírat si ke hře partnera stejného pohlaví. V dívčích kolektivech je pak následně více uplatňována vztahová agrese, u chlapeckých kolektivů dominuje agrese fyzická. Samotné vzorce vztahové agrese se ukazují u dívek jako stabilnější než u chlapců. Vzorce fyzické agrese jsou relativně stabilní u obou pohlaví. Dívky jsou svými vrstevníky spíše odmítány za vztahovou agresi, chlapci jsou pak více odmítáni pro agresi fyzickou (Crick et al., 2006).

Antier (2011) se domnívá, že celková agresivita dívek narůstá. Agresivněji se projevující dívky pak ještě více podporují chlapce k vyjadřování agrese, ačkoli dříve jejich agresi spíše tlumily. Příčinu Antier vidí zejména v emancipaci žen. Dívka již není pro rodiče spíše zklamáním, nepřipadá si méněcenná a nebojí se naplno projevit. V neposlední řadě můžeme nalézt značné rozdíly při výchově chlapců a dívek (Pudney & Whitehouseová, 2014).

1.3. Některé faktory související s agresivním chováním

V agresivním chování předškolních dětí můžeme nalézt mnoho různých proměnných. Studie se v tomto ohledu zabývají většinou spíše individuálními proměnnými než environmentálními či genetickými faktory (Swit & Slater, 2021). Kromě pohlaví lze mezi významné individuální proměnné zařadit také například rozdíly v jazykové dovednosti dětí, kognitivní schopnosti, úroveň morálky, emoční regulace a další. Mezi environmentální proměnné, které se pravděpodobně určitým způsobem podílejí na příčině agresivního chování dětí, patří například vztahy v rodině, některé demografické faktory či výchovný styl rodičů. O genetických faktorech zapříčiňujících agresivní chování předškolních dětí toho nevíme mnoho. Podíl dědičnosti však prokazují některé studie dvojčat. Mezi genetické vlivy patří také například psychopatologie matky, kouření či komplikovaný porod.

V současné době se stále diskutuje o tom, zda je agresivita dědičná. Špaňhelová (2007) odmítá, že by dědičnost byla významnou příčinou agresivních projevů u dětí v předškolním věku. Uvádí, že u takto malých dětí se nejspíš nejedná o agresivitu v pravém slova smyslu. Podle jejího názoru si dítě v tomto věku zatím spíše testuje různé způsoby chování, pomocí kterých by mohlo dosáhnout cíle. Nejedná tedy s úmyslem ublížit jiné osobě. Dítě zatím

neuvažuje o tom, že toto jednání je špatné. Nedochází ani k plnému uvědomění důsledků chování (Špaňhelová, 2007).

Zajímavé výsledky na téma dědičnosti agrese přináší studie dvojčat. Gagne a kolektiv (2011) zkoumali etiologii agresivního chování u dětí mladších dvou let. U této věkové skupiny lze přibližně polovinu rozptylu problémového chování vysvětlit genetickými faktory, čtvrtina je dána vlivem sdíleného prostředí. Ve věku čtyř let se však situace mění. Vliv nesdíleného prostředí na externalizované problémy chování se zdá téměř srovnatelný s genetickými faktory. Míra rozptylu způsobená sdíleným prostředím se lišila podle toho, zda dítě navštěvovalo předškolní zařízení či nikoli. Pokud pětileté dítě docházelo do předškolního zařízení, byl vliv sdíleného prostředí nižší na úkor genetických faktorů. Studie Boutwella a kolektivu z roku 2012 přinesla další poznatky ohledně interakce genů a prostředí v souvislosti s chováním dětí. Ukazuje se, že genetické vlivy na externalizované problémy s chováním jsou nižší, pokud má dítě s matkou jistý attachment. Kromě toho bylo potvrzeno, že genetické faktory z části vysvětlují korelaci mezi agresivním chováním a negativním rodičovstvím u šestiletých dětí. Pokud je však rodičovství opravdu silně negativní, vysvětluje tuto korelaci spíše prostředí. Podle dosavadních studií dvojčat ve věku 2-6 let je možné konstatovat, že genetické faktory přispívají k problémům s chováním přibližně z 39 -60 %. Odchyly jsou závislé na vlivu prostředí (Veroude, 2015).

Jedním z osobnostních faktorů, které jsou z velké části vrozené, je temperament. Temperament ovlivňuje u dítěte míru jeho aktivity a reakce na rušivé podněty z okolí (Špaňhelová, 2007). Některé děti jsou tedy již od narození výbušnější a příliš citlivé na podněty přicházející z prostředí. Děti s takovým temperamentem se nedokáží tak dobře vyrovnávat se stresem a frustracemi (Antier, 2011). Vysoká reaktivita v rámci temperamentu dítěte ve spojení s nízkou inhibiční kontrolou vede k agresivnějším strategiím zvládnání konfliktní situace (Winiarski et al., 2018).

U chlapců v předškolním věku můžeme pozorovat možné hormonální příčiny agresivního chování. V období kolem 4 let totiž stoupá hladina testosteronu. Testosteron mimo jiné podporuje u chlapců soupeření a sebeprosazování. V důsledku toho může docházet k výbuchům vzteku a agresivnímu chování, které je u chlapců do určité míry přirozené. Vliv testosteronu by kromě toho mohl částečně vysvětlovat rozdíly v míře agresivního chování u dívek a chlapců (Pudney & Whitehouseová, 2014).

Některé prekurzory pozdějšího agresivního chování lze pozorovat již v kojeneckém věku. Hay a kolektiv (2014) sledovali agresivní chování u šestiměsíčních kojenců (bouchání, škrábání, kousání, vztekání, kopání). Následně provedli měření po třech letech znovu. Výsledkem bylo zjištění, že agresivní chování kojenců predikovalo agresivní chování dětí ve třech letech. Kromě toho byla prokázána souvislost mezi agresivním chováním kojenců a dalšími faktory, konkrétně depresí matek v těhotenství a mužským pohlavím dítěte. Hladině významnosti se blížila antisociální porucha osobnosti u matek (Hay et al., 2014).

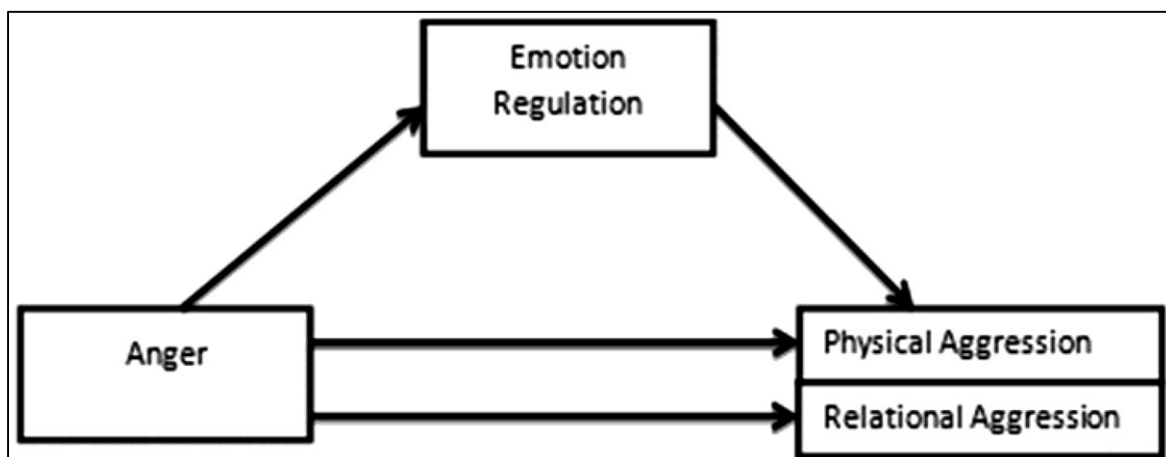
Jedním z významných faktorů, který ovlivňuje míru agresivního chování v předškolním věku, je vývoj řeči. Opožděný vývoj řeči brání dítěti dobře komunikovat své potřeby, což vede k agresivním projevům. Děti, které začnou dříve mluvit, jsou prokazatelně méně agresivní (Antier, 2011). Nedostatky v porozumění řeči vedou ke špatné identifikaci sociálních podnětů. Dovednost využívat receptivní jazyk negativně koreluje s fyzickou agresí u obou pohlaví. Naproti tomu špatné vyjadřovací schopnosti snižují počet komunikačních interakcí. Byla nalezena negativní korelace mezi využíváním expresivního jazyka a mírou vztahové agrese, avšak pouze u dívek (Estrem, 2005). Osvojení řeči může být také jedním z důvodů, proč jsou chlapci více fyzicky agresivní. Dívky mají totiž obvykle lepší úroveň řečových schopností. Chlapci se v předškolním věku vyjadřují spíše kinesteticky. Důvodem může být rozdílná výchova chlapců a dívek (Pudney & Whitehouseová, 2014).

Prvotním impulzem pro agresivní chování bývá u předškolních dětí vztek. Vztek je jedna z nejčastějších emocí, kterou předškolní děti zažívají v interpersonálních vztazích. Pokud dítě nemá vztek pod kontrolou, případně ho z různých důvodů nemůže vyjádřit společensky přijatelným způsobem, vyústí vztek v agresi. Zároveň byla nalezena pozitivní korelace mezi vyjadřováním vzteku a agresivním chováním předškolních dětí (Ersan, 2020). Nejtypičtější příčinou vzteku pro malé děti je frustrace (Hay et al., 2014). Pudney a Whitehouseová (2014) rozlišují celkem tři druhy zlosti. Prvním druhem je bezprostřední zlost. Tato je obvykle vědomá. Reakce bývá rychlá, výbušná a zpravidla brzy odezní. Dalším druhem je zlost nastřádaná. Ta je typicky způsobená souborem drobných nepříjemností a kumulací stresu a frustrace. Posledním druhem je hluboká zlost. Vyznačuje se trvalou připraveností dítěte k agresivní reakci. Může být způsobená zneužíváním, týráním, velkou ztrátou či zahanbováním. Tato zlost obvykle sama od sebe nepomine, doporučuje se vyhledat odbornou pomoc (Pudney & Whitehouseová, 2014).

Vztek jako takový však ještě nutně nemusí vyústit v agresivní chování. Velmi důležitou roli zde hraje emoční regulace. Emoční regulace sestává z procesů, pomocí kterých jedinec ovlivňuje, jaké emoce má, jak je prožívá a vyjadřuje. Díky regulaci emocí jsme schopni sledovat, hodnotit a případně řídit naše emoce. U malých dětí je emoční regulace utvářena primárně uvědomováním emocí, které vznikají na základně vnějších podnětů a interakcí. Regulace emocí je dále spojena například s rozvinutou schopností vnitřní řeči, přerámováním negativně působící události a s přesunem pozornosti. Pokročilá schopnost regulace emocí (zejména hněvu) prokazatelně snižuje agresivní chování předškolních dětí. Umožňuje totiž vyjádřit hněv vhodným způsobem v rámci sociálního kontextu a vyhnout se tak agresivnímu chování (Ersan, 2020). Teoretický vztah mezi emoční regulací, hněvem, vztahovou a fyzickou agresí je vyjádřen následujícím schématem.

Obrázek 2

Vztah mezi emoční regulací, hněvem, vztahovou agresí a fyzickou agresí

Poznámka: Na obrázku vidíme schéma, které blíže popisuje emoční regulaci jako moderující faktor ve vztahu hněvu a agrese dětí (Ersan, 2020).

V souvislosti s emocemi je nutné uvést také souvislost agrese a deficitu v empatii předškolních dětí. Podle Feshbachova modelu z roku 1989 má empatie dvě složky – kognitivní a afektivní. Kognitivní složka empatie je definována jako schopnost určit, co prožívá jiný člověk, tj. například důvod, proč jiná osoba pláče. Kognitivní složka empatie se rozvíjí již ve 2-3 letech věku. Afektivní empatie je schopnost jedince sdílet afekt s druhou osobou, tedy cítit to, co cítí někdo jiný. Předpokládá se, že lidé s antisociální poruchou osobnosti mají deficit právě v afektivní složce empatie. Tento deficit je naopak kompenzován složkou kognitivní. Antisociální jedinci tedy rozumí emocím druhých, zároveň je však nedokáží s druhými spoluprožívat. Díky tomu je pro tyto jedince mnohem snazší chovat se násilně vůči druhým lidem, neboť při tom sami nezažívají bolestné emoce. Georgiou a kolektiv (2019) zkoumal

empii u dětí ve věku 3-7 let. Podle jeho zjištění se agresivněji projevují děti, které mají deficit v kognitivní složce empie. V rámci této studie nebyl nalezen rozdíl mezi pohlavím nebo druhem agrese. Autor tento výsledek vysvětluje tím, že se rozdíly v typu agrese nebo pohlaví projeví nejspíš až ve školním věku (Georgiou et al., 2019).

V rozporu s tím naopak Jones a kolektiv (2010) našli deficit v afektivní empii. Nicméně je třeba vzít v potaz fakt, že je poněkud složité měřit afektivní empii u malých dětí. V rámci této problematiky bude třeba dalšího výzkumu. S vyšší fyzickou agresí korelovala také bezcitnost malých dětí. Souvislost bezcitnosti se vztahovou agresí se v této studii neprokázala. Fyzická agrese je častěji dávana do souvislosti s deficitem sociálních dovedností, podstatou vztahové agrese jsou spíše kognitivní aspekty sociální inteligence (Georgiou et al., 2019).

Dalším faktorem, který potenciálně ovlivňuje agresí předškolních dětí, je neznalost sociálních a morálních pravidel (Dereli, 2019). Poněkud odlišný pohled na problematiku morálky přináší evoluční psychologové. Ti v obecné rovině pochybují o tom, že motivace k morálnímu chování vychází skutečně z altruismu. Naopak věří, že základní motivací je uspokojit své potřeby a zároveň nebýt vyloučen ze skupiny. Jedinec se tedy chová tak, aby v maximální možné míře naplnil své potřeby a zároveň byl vnímán jako platný člen skupiny. Z této teorie lze vyvodit závěr, že zde mohou být děti, které mají rozvinuté morální uvažování, přesto se však chovají agresivně. K tomuto chování pak dochází zvláště v případech, kdy není přítomen dospělý, před kterým se morálně vyspělé agresivní dítě snaží své chování skrýt. Dítě se může chovat agresivně a zároveň nebude negativně vnímáno vrstevníky, pokud takové chování dostatečně vyváží chováním prosociálním. Vědci skutečně našli pozitivní korelaci mezi vztahovou agresí dívek a znalostí morálních pravidel. Souvislost s mužským pohlavím či s fyzickou agresí u dětí v předškolním věku však nebyla v rámci studie dostatečně prokázána (Hawley, 2003). Naproti tomu jiné studie našly negativní korelaci mezi agresí a prosociálním chováním (hodnoceno učiteli v mateřských školách). Případy agresivních dětí, které se zároveň chovají velmi prosociálně, pravděpodobně nejsou zdaleka tak časté (Juliano et al., 2006).

Spojitost s agresivním chováním předškolních dětí může mít také řada environmentálních faktorů. Jedním z nich je nízký socioekonomický status rodiny. Děti, které pochází z chudších poměrů, vykazují vyšší míru agresivního chování vůči vrstevníkům. Tato souvislost však nebyla prokázána v případě agrese vůči sourozencům (Dirks et al., 2019). Objevuje se pojem „korporátní pedofilie“. Tento termín označuje zneužívání dětí prostřednictvím reklamy za účelem zisku. Již v předškolním věku se tak dítě může mezi vrstevníky cítit zahanbené a

méněcenné, protože nevlastní nejnovější propagované hračky, oblečení atd. Pocity hanby, studu a žárlivosti pak děti často zastírají právě agresivním chováním (Pudney & Whitehouseová, 2014). Studie, kterou provedl Baker a kolektiv (2020) přináší nové poznatky v souvislosti s touto problematikou. Autoři se zaměřili zejména na moderující vliv teorie mysli na vztah mezi chudobou a agresivním chováním předškolních dětí. Podle teorie mysli se od sebe jednotlivci liší mírou uvědomění, že jiní lidé mají různé názory, myšlenky a touhy. Studie potvrzuje silnou pozitivní korelaci mezi chudobou a vztahovou agresí dětí. Vysoká míra uvědomění odlišného prožívání druhých podle teorie mysli tento vztah do značné míry zmírňuje (Baker et al., 2020).

Velmi diskutovaným tématem se stalo zobrazování násilí v médiích. Výzkumy této problematiky přinesly mnoho zajímavých zjištění o dopadu vystavení dětí násilí a agresii. Doposud bylo prokázáno, že expozice násilí v médiích zvyšuje fyzickou agresi nejen u adolescentů, ale i u dětí v předškolním věku. V případě, že je člověk často vystavován násilí, dochází k postupné desenzitizaci k násilí vlivem útlumu afektivních center v prefrontálním kortexu. U dětí v předškolním věku je prezentace násilného modelu zvláště problematická, neboť zatím dobře nerozlišují mezi realitou a fantazií. Mnohem snadněji tak přebírají vzorce chování i od fantasy postav (Anderson & Bushman, 2018).

Děti v předškolním věku navíc nemají ani dosud pevně vybudované kognitivní (agresivní) skripty. Z toho důvodu můžeme v rámci longitudinálních studií pozorovat silnější efekt dlouhodobého sledování násilí na agresivní chování u malých dětí než u starších jedinců, kteří již mají kognitivní skripty vytvořené (Květon, 2020). Efekt zhlédnutého násilí může být ještě zesílen, pokud je násilí prezentováno jako pozitivní jev či je dokonce odměněno. Toto zjištění je v souladu s již dobře známou a prozkoumanou teorií sociálního učení (Anderson & Bushman, 2018).

Agresivní skripty můžeme definovat jako stereotypní sekvence událostí souvisejících s agresí, které jsou získány v raném dětství, zakódovány do dlouhodobé paměti, nacvičeny, zpracovány a následně vyvolány jako vodítko pro agresivní chování. Jedná se tedy o jakési scénáře, které obsahují přesný postup, jak se má jedinec zachovat v konkrétní situaci. Skripty jsou později aktivovány po působení a vyhodnocení vnímaného podnětu. Aby mohly být ze zkušenosti vytvořeny agresivní skripty, musí nejprve proběhnout mentální zkouška. Dítě svou zkušenost s agresí znovu prožívá prostřednictvím fantazie, hraní her nebo reálné události. Z toho důvodu musí mít dítě ke své zkušenosti přístup v paměti. Kódování agresivního skriptu značně usnadňuje opakovaná zkušenost dítěte s agresí. Čím více takových skriptů jedinec má,

tím větší je pravděpodobnost, že se bude v různých situacích chovat agresivně (Gilbert & Daffern, 2017).

Kromě vytváření kognitivních skript se děti v předškolním věku učí také různým atribucím. Teorie zpracování sociálních informací naznačuje, že agresivní chování dětí může být výsledkem toho, jakým způsobem vnímají a zpracovávají podněty z okolí. Dítě může být například vystaveno objektivně neutrálnímu podnětu od svého vrstevníka. Tento původně neutrální podnět však dítě interpretuje jako provokaci a reaguje na něj agresivně (Nelson et al., 2013).

Stres je v současné době jedním z důležitých faktorů, které na dítě působí. Ve snaze odreagovat stres může docházet k výbuchům vzteku, v rámci kterých se dítě chová agresivně (Solterová, 2016). Důvody pro stres můžeme hledat například ve změně společnosti. Přibližně od 80. let dvacátého století je ve společnosti zřejmá tendence k soutěžení (Antier, 2011). Denní program se stává čím dál více nabitý nejrůznějšími plánovanými aktivitami, které si žádají pozornost. V životě předškolního dítěte se tak objevuje spěch. Prostor pro volnou hru je stále více omezován, dítě je tlačeno do rychlejšího životního tempa. To pak následně vyvolává kromě stresu také frustraci, což je významný prediktor agresivního chování malých dětí. Stres má navíc kumulativní charakter. Je možné, že se dítěti během dne stane mnoho drobných nepříjemností, následně pak zareaguje překvapivě silně na relativně bezvýznamný podnět (Solterová, 2016).

ELS neboli „early life stress“ (zanedbávání dítěte, týrání, zneužívání či jiné intenzivní negativní prožitky dítěte), který dítě zažívá, taktéž nepřímo souvisí s vyšší mírou výskytu agresivního chování u předškolních dětí. Winiarski a kolektiv (2018) se zaměřili na vliv ELS na předškolní děti. Míra ELS byla získána od těhotenství až po předškolní věk. Ukazuje se, že ELS zvyšuje hladinu kortizolu, HPA osa se stává hypersenzitivní. Tento mechanismus následně zhoršuje emoční regulaci a zvyšuje reaktivitu dítěte. Emoční regulace a reaktivita dítěte přímo souvisí s agresí předškolních dětí (viz. výše). U předškolních dětí je agresivní chování spojeno s vyššími hladinami kortizolu. Zajímavé je, že u školních dětí, adolescentů a dospělých bývají agrese a násilí častěji spojovány spíše s nižšími hladinami kortizolu. V úvahu přichází existence zatím neznámého mechanismu, pomocí kterého se v průběhu vývoje dítěte hypersenzitivní HPA osa reguluje. Tato problematika však vyžaduje další výzkum (Winiarski et al., 2018).

Kromě dlouhodobých změn ve společnosti a ELS vyvolává v malých dětech stres podle Solterové (2016):

fyzické, pohlavní, slovní nebo citové zneužívání, neuctivé zacházení, urážky, lhaní, tlak na výkon, nepřiměřeně vysoká očekávání dospělých, potlačování nebo odmítání bolestných pocitů, láska podmíněná dobrým chováním, nedostatek příležitostí k vytvoření citové vazby, nedostatek podnětů, nedostatek samostatnosti, nenaplněné sliby, nedostatek informací, rodičovské konflikty, separace, rozvod, stres rodičů, velké změny (například narození sourozence), vystavení násilí (například v médiích), konflikty s jinými osobami (s. 30–31).

V neposlední řadě způsobuje stres také autoritářská výchova a tresty (Solterová, 2016).

2. Tresty ve výchově

Tresty patří k tradičním způsobům, pomocí kterých rodiče vychovávají děti. Trest ve výchově je definován jako „záměrně navozené následky nesplnění stanovených požadavků“ (Koledová, 2015, s.12). V širším slova smyslu je trest chápán jako jakékoliv omezení potřeb. Rodič se pomocí trestu snaží dát dítěti najevo, že se chová nevhodně a zabránit tak opakování tohoto špatného chování (Koledová, 2015). Na rozdíl od metody přirozeného důsledku, trest není obvykle známý předem. Rodič jej často určuje teprve až po té, co dítě poruší nějaké pravidlo. Trest také sám o sobě neobjasňuje dítěti podstatu jeho provinění a neříká, jak se má dítě příště zachovat lépe. Jde spíše o formu odplaty za špatné chování (Pudney & Whitehouseová, 2014).

Trest působí na dítě zvnějšku. Jedná se o vnější motivaci. Dítě tedy přizpůsobuje své chování ze strachu z trestu, nikoliv z vlastního přesvědčení a pochopení pravidla. Pokud je chování motivováno vnější motivací, vyvolává v dítěti napětí. Trestané děti tak mimo jiné vykazují vyšší anxiozitu (Koledová, 2015).

Rozeznáváme několik druhů trestů. Rozlišujeme trestání záměrné a nezáměrné. Rodič udělí trest záměrně na základě identifikování prohřešku, kterého se dítě dopustilo. Trestá s plným vědomím. V případě nezáměrných trestů si rodič zpravidla neuvědomuje, že dítě za něco trestá. Jde především o takové projevy rodiče jako je ignorování, ponižování dítěte, výsměch, skákání do řeči, využívání ironie a podobné (Koledová, 2015). Čáp a Mareš navrhuji dělení trestů na fyzické, psychické a zákaz oblíbené činnosti (Petrušová, 2014). Weymann-Reichardt popisuje tzv. pasivní trestání, kdy si rodič není vědom, že dítě trestá a zároveň trest není mířen přímo vůči dítěti. Pasivní trestání je často způsobeno hádkami a konflikty v rodině. Ty potom následně ovlivňují atmosféru v rodině, která se stává čím dál méně příznivou. Dítě je tak nepřímo trestáno prostřednictvím pocitu viny za nastalou situaci (Koledová, 2015). Nejvíce používané je rozdělení na tresty fyzické a psychické (Petrušová, 2014). Toto rozdělení je zároveň také aplikováno v rámci této práce.

Kromě jednotlivých druhů potrestání můžeme také rozlišovat úrovně, na kterých trest působí. Prvá popisuje celkem tři roviny, na kterých dítě potrestání vnímá. První z nich je tělesná nebo také fyziologická rovina. Jedná se o záměrné tresty, které dítě zřetelně pocítí, například fyzické tresty, tresty prostřednictvím vykonání práce či odebrání kapesného (Koledová, 2015). Pokud bylo dítě takovým způsobem zvláště tvrdě trestáno, dochází ke změnám ve vývoji mozku. Zatíženo je zvláště spojení prefrontálního kortexu s limbickou oblastí. Děti s takto

narušeným vývojem vykazují následně sníženou emoční regulaci (Antier, 2011). Druhá rovina je psychologická. Můžeme sem zařadit tresty, které působí na emocionální stránku jedince. Cílem těchto trestů je vyvolat v dítěti nejrůznější negativní pocity. Jde například o metody, které vyvolávají v dítěti strach, vyhrožování, izolaci dítěte, křik, nadávky, ponižování, ignorování a jiné. Poslední je rovina duchovní, která „zahrnuje všechny projevy přesahující výchovné působení“ (Koledová, 2015, s. 22). Řadíme sem především odmítání lásky a náklonosti ze strany rodiče. (Koledová, 2015).

Z hlediska vnímání trestů dětmi existuje mnoho poznatků. Kromě trestu samotného vnímá dítě například také neverbální projevy rodiče. Ty musí být v souladu s trestem. V opačném případě je dítě zmatené a nedochází k propojení trestu s přestupkem jako příčinou trestu. Dítě pravděpodobně bude o to více vnímat trest jako odplatu a nezvládnuté sebeovládání rodiče (Koledová, 2015). Již samotné postavení dospělého je při udílení trestu poněkud problematické. Vychovatel totiž jedná s dítětem s pozice moci. Na rozdíl od vrstevníka nebo sourozence má nad dítětem v předškolním věku jasnou převahu. Dítě tento rozdíl velmi dobře vnímá. Pokud dospělý nad dítětem příliš uplatňuje moc a udílí tresty bez dalšího vysvětlení, dítě ho ohodnotí jako silnějšího protivníka. Přisoudí příčinu trestu faktu, že bylo dospělým „přistiženo“. Místo toho, aby upravilo své špatné chování, snaží se jej pouze zakrýt před dospělým (Špaňhelová, 2007).

Různé druhy trestů může dítě vnímat také jako určitý druh pozornosti. V případě, že se dítěti nedostává dostatek pozornosti pozitivní, dítě se snaží získat si od rodiče alespoň nějakou pozornost. Záměrně tedy provokuje a vyvolává konfliktní situace, za které je trestáno. Tresty v tomto případě nemají očekávaný efekt, naopak špatné chování dítěte ještě podporují (Vaníčková, 2004). Množství pozornosti věnované dítěti v současnosti významně ovlivňuje také trávení času na mobilních telefonech. Rodič, který je zaneprázdněný například prohlížením sociálních sítí na svém mobilním telefonu, mnohem méně odpovídá na podněty ze strany dítěte, což může taktéž mimo jiné zvýšit agresivní chování dítěte (Marie et al., 2020).

Pokud se dítě dopustí prohřešku, mělo by následně pocítit vinu. Účelem potrestání by mělo být pochopení dítěte, že jednalo nesprávně a proč. Po té, co pocítí vinu za své jednání, měl by trest správně tento pocit viny z dítěte sejmout (Koledová, 2015). Tresty však často nevyvolají v dítěti pocit viny, nýbrž zahanbení. Když dítě cítí vinu, zažívá pocit lítosti ze svého jednání, které považuje za chybné. Na rozdíl od toho při pocitu zahanbení dítě vidí jako příčinu trestu samo sebe. Následně hodnotí sebe jako špatné a zlé. Pocit zahanbení se stává vedlejším

produktem trestu a v budoucnu potenciálně způsobuje různé psychické potíže (Basyouni & Chahine, 2011). Pokud je dítě často zahanbováno ze strany rodičů, může se stát přecitlivělé na podněty, které mu tyto pocity způsobují (záměrně či bez záměru). Jednou z možných reakcí se stává agresivní chování vůči osobě, která pocit zahanbení vyvolala (Pudney & Whitehouseová, 2014).

Kromě zahanbení souvisí s trestem i další pocity. Patří mezi ně především hněv, roztrpčení, stres, frustrace, úzkost, zklamání, strach a odcizení (Solterová, 2016). Způsob prožívání ovlivňují zejména některé faktory trestu. Jedním z nich je vnímaná spravedlnost a oprávněnost potrestání. Pokud dítě vnímá trest jako spravedlivý, zažívá „pouze“ jisté odcizení od vychovatele. V případě, že dítě trest vnímá spíše jako neoprávněný, považuje ho za druh pomsty ze strany rodiče. Dítě se staví do obranné pozice, může se tak zvýšit jeho agresivita (Koledová, 2015). Tento způsob obrany po negativním zážitku dítěte se v předškolním období projevuje mimo jiné vzdorovitostí, impulzivitou, hyperaktivitou, sobeckostí, urážením, vznětlivostí a obecně provokativním chováním (Vaníčková, 2004).

Problematické je zejména trestání dětí za projevení negativních pocitů. V předškolním období dítě ještě není vždy schopné popsat své pocity slovy. Negativní pocity a stres tedy dává najevo pláčem, výbuchy hněvu či vztekáním. V reakci na toto chování zažívají i rodiče nepříjemné pocity. Následně pak dítě potrestají a to zejména v případě, kdy sami nejsou schopni tyto pocity zpracovat. (Solterová, 2016). Dítě si tak vůči rodiči nedovolí projevit vztek, který místo toho potlačuje. K vybití vzteku dochází na bezpečnějším místě, například ve skupině vrstevníků (Pudney & Whitehouseová, 2014). Pokud rodič nutí dítě pomocí trestů potlačovat své emoce, dítě se o nich nenaučí ani hovořit. Kvůli tomu v budoucnu upřednostňuje neefektivní strategie práce s emocemi. Hněv je tak obrácen směrem dovnitř nebo se u dítěte rozvíjí antisociální chování, kdy je hněv namířen vůči ostatním (Antier, 2011).

Přítomnost nebo absence různých druhů trestů může být charakteristickým indikátorem pro některý z rodičovských výchovných stylů. Baumrind, Maccobyová a Martin rozeznávají celkem čtyři styly výchovy. Tyto styly výchovy jsou dány dvěma dimenzemi. První dimenze rozlišuje vztah rodiče k dítěti od negativního až po pozitivní. Druhá dimenze určuje míru rodičovské kontroly. Výchovný styl, který se vyznačuje pozitivním vztahem a vyšší mírou kontroly, se nazývá autoritativní. Rodič v rámci autoritativního stylu výchovy uplatňuje svou moc, avšak citlivě s ohledem na pocity a prožitky dítěte. Pozitivní vztah a nízká míra kontroly je příznačná pro shovívavý styl výchovy, kdy rodič dítě netrestá, spíše ho rozmazluje.

Zanedbávající styl poznáme podle negativního vztahu a nepřítomnosti kontroly. Typickým znakem zanedbávající výchovy je nezáměr o dítě, jeho aktivity a prožívání. Posledním stylem výchovy je autoritářský styl, který je spojený s negativním vztahem rodiče k dítěti a vysokou mírou kontroly. Pro autoritářský styl výchovy jsou mimo jiné charakteristické nejružnější formy trestů (Zákravská, 2019).

Podle modelu rodičovského vlivu na sociální kompetence dětí navrženého Laddem a Pettitem v roce 2002 rodiče ovlivňují sociální chování dítěte přímou a nepřímou cestou. Přímou ovlivňují rodiče chování dítěte pomocí různých výchovných prostředků. Nepřímý způsob zahrnuje atmosféru v rodině a chování rodičů, které dítě přejímá prostřednictvím observačního učení. Již bylo prokázáno, že děti, jejichž rodiče méně zasahují přímou cestou v případě, že se dítě dopustí otevřené agrese, vykazují vyšší úroveň agresivního chování. Výsledky studií, které se zabývaly nepřímým rodičovským vlivem na agresi malých dětí, nejsou jednotné a nepřinášejí v této oblasti jasné poznání (Lau, 2017).

2.1. Fyzické tresty

Podle výzkumu Ligy otevřených mužů by 63% českých rodičů využilo fyzický trest při výchově dětí alespoň ve výjimečných případech. Přestože v minulosti již byly potvrzeny negativní dopady tohoto způsobu trestání dětí, v české legislativě není použití fyzického trestu zakázáno. Takový zákaz by v současné době podporovalo jen 7% české populace starší 15 let (LOM, 2018).

Fyzický trest je „úmyslné či záměrné způsobení bolesti atakem na tělo pro kázeňský přestupek“ (Vaníčková, 2004, s. 31). Bendl (2004, s. 118) definuje tělesný trest jako: „záměrný trest, který má jedinci způsobit bolest nebo ho vystavit nepříjemné tělesné poloze, fyzické námaze či nepříjemným fyzikálním podmínkám prostředí“ (Tóth, 2007, s. 20).

Hranice mezi fyzickým trestem a fyzickým násilím je poněkud nejasná. Straus a kolektiv (2014) se pokoušejí tuto hranici stanovit. Fyzické násilí posuzují jako jednání se záměrem fyzicky ublížit jiné osobě či jí způsobit fyzické zranění. Tento záměr u fyzického trestu chybí. Cílem fyzického potrestání má být především kontrola chování dítěte prostřednictvím vyvolání bolesti. Tělesný trest považují autoři za instrumentální násilí. V případě, že rodič bije dítě za účelem odreagování vlastního vzteku, jedná se o afektivní násilí.

Pro odlišení fyzického trestu od násilí, které je v rámci výchovy považováno za týrání dítěte, stanovil Výbor pro práva dětí OSN celkem tři kritéria. Tělesný trest se stává násilím

v případech, že po aplikaci zůstávají na těle dítěte viditelné stopy (modřiny, škrábance apod.), dítě je bito jakýmkoli předmětem, případně je fyzický trest proveden na citlivých místech (břicho, hlava, genitálie apod.) (Vaničková, 2001). Z dostupných dat do roku 2015 vyplývá, že úplný zákaz používání tělesných trestů ratifikovalo 193 států světa. Celkem 44 států uzákonilo zákaz jakéhokoli násilí v rámci výchovy. Na světě je podle statistik pouze 9% dětí, které jsou chráněny zákonem před veškerým fyzickým násilím (Koledová, 2015).

S přibývajícím věkem dítěte se fyzický trest stává čím dál méně účinný (Vaničková, 2001). V posledních letech má užívání fyzických trestů ve výchově spíše klesající tendenci, především však u dětí školního věku a teenagerů. U dětí předškolního věku jsou fyzické tresty využívány nejvíce ze všech věkových skupin. Například až 90% rodičů dětí ve věku 4-5 let z USA uvedlo, že své dítě trestají výpraskem (tj. úder/y rukou v oblasti hýždí dítěte). Čím bylo dítě starší, tím se míra výprasků uvedených rodiči snižovala. Z výzkumu ve Velké Británii z roku 2006 vyplývá, že až 70% rodičů fyzicky trestá své dítě. Tito rodiče by zároveň silně nesouhlasili se zákazem fyzického trestání. Výzkum z roku 2011 provedený v USA ukazuje, že 82% rodičů během posledního roku bili své dítě (staré 3-5 let) alespoň holou dlaní, 40% rodičů potvrzuje, že k bití využilo nějaký předmět. Mnoho rodičů však odmítá, že by výprask mohl být příčinou problematického chování dítěte (Straus et al., 2014).

V rámci výchovy jsou častěji fyzicky trestáni chlapci než dívky. Někteří odborníci se zaměřili na zkoumání možné souvislosti s chudobou (Straus et al., 2014). Výsledky jsou v různých studiích poněkud rozporné. Tento nálezn vysvětluje rozdílná definice, každá studie může mít jinak definovaný nízký ekonomický status a chudobu. Častěji trestají také vícenásobné matky (MacKenzie et al., 2012). Významnou roli hraje věk rodičů. Mladší rodiče totiž trestají signifikantně více. 55% rodičů ve věku 18-29 let schvaluje použití výprasku jako výchovné metody. U rodičů starších než 40 let je to však už jen 42% (Straus et al., 2014).

Dále bylo prokázáno, že více fyzicky trestají své děti matky impulzivní, nezkušené, s příznaky deprese či úzkosti a matky, které jsou ve stresu. Významným faktorem je také agresivita rodičů (MacKenzie et al., 2012). Rodiče, kteří se například zúčastnili válečného konfliktu, využili násilí v partnerském vztahu nebo proti spoluvězni, více fyzicky trestali své děti. S vyšší mírou fyzického trestání však silně korelují již samotné postoje k agresivnímu chování. Více trestají například rodiče, kteří zastávají názor, že chlapec by se měl v dětství aspoň někdy poprat (Straus et al., 2014). Zároveň byla zjištěna u dětí, které zažívají agresivitu ze

strany rodičů, vyšší míra stresu a nižší úroveň prosociálního chování. Tyto děti jsou zároveň více viktimizovány vrstevníky (Lau, 2017).

Pravděpodobnost využití výprasku klesala s rostoucí podporou matky otcem v průběhu těhotenství. Nezanedbatelným faktorem jsou také konflikty mezi rodiči, které taktéž souvisí s vyšší mírou fyzického trestání dětí (MacKenzie et al., 2012). Ze studií vycházejí jako častěji fyzicky trestající matky než otcové. Avšak pokud vezmeme v úvahu množství času, které s dítětem rodiče tráví, je tomu naopak – více fyzicky trestají otcové (Straus et al., 2014).

Některé studie se zabývají důvody, které rodiče k fyzickému trestání vedou. Přestože pozitivní přístup k trestům a násilí obecně koreluje s mírou fyzického trestání, část trestajících rodičů taková přesvědčení nezastává. Míra fyzických trestů totiž zároveň koreluje s názorem, že ostatní výchovné přístupy jsou neefektivní. Nabízí se tedy otázka, zda by bylo možné snížit počet fyzických trestů, kdyby byly rodičům osvětleny alternativní výchovné prostředky. Winstok a Strauss zjistili, že fyzické tresty jsou až 2.5 krát více vysvětleny rozdíly mezi matkami než špatným chováním dítěte. Pouhé seznámení rodičů s alternativními výchovnými postupy tedy pravděpodobně významně nesníží množství využívaných fyzických trestů (Straus et al., 2014). Nejčastějšími důvody k fyzickému potrestání jsou podle rodičů situace, kdy chování dítěte ohrožuje jeho bezpečnost, porušování sociálních norem nebo ublížení sourozenci (Simons & Wurtele, 2010). V České republice 46% rodičů, kteří fyzicky trestají své děti, tak činí z důvodu neuposlechnutí příkazu rodiče či prarodiče. Celkem ve 34% případů fyzického potrestání dětí je důvodem lhaní. Mezi nejčastější tresty v ČR patří „plácnutí na zadek nebo přes ruce“ a facka či pohlavek. Zároveň až 43% respondentů starších 15 let se nedomnívá, že facka či plácnutí je fyzický trest (LOM, 2018).

Z hlediska účinnosti jsou fyzické tresty spíše kontraproduktivní. Již v roce 1986 přišli Power a Chapieski se studií batolat, která byla trestána pomocí výprasku. Tyto děti následně až o 58% méně poslouchaly svoje matky (Straus et al., 2014). Přes všechna zjištění však fyzické tresty byly ještě minulou generací považovány za naprosto vhodné a nezapadající do konceptu týrání dítěte (Durrant & Ensom, 2017).

Negativní účinky fyzických trestů na agresivní chování jsou již relativně dobře známy. Gershoff v roce 2002 provedl metaanalýzu celkem 88 studií na toto téma. Podle jeho zjištění byly fyzicky trestané děti signifikantně více agresivní (Callender et al., 2012). Pediatři z USA našli spojitost mezi tvrdými fyzickými tresty dětí a následným lhaním, krádežemi, horšími studijními výsledky a psychomotorickým neklidem (Antier, 2011). Výprask ve 3 letech dítěte

následně predikuje agresivní chování dítěte o dva roky později (MacKenzie et al., 2012). Fyzicky trestané děti se projevují agresivněji nejen ve vztahu k vrstevníkům, ale i vůči sourozencům. Tato agrese navíc roste s frekvencí trestů. Fyzicky trestané děti ve věku 3-7 let by v 63 % případů udeřily vrstevníka, který jim sebral hračku. Až v 79 % případů tyto děti uvádí, že by udeřily sourozence, pokud by se chtěl dívat na jiný televizní kanál (Simons & Wurtele, 2010). U pravidelně bitých dětí je navíc až dvakrát větší pravděpodobnost, že napadnou sourozence (měřeno během jednoho roku) (Straus et al., 2014).

Mnoho studií na toto téma však potvrzuje pouze korelaci mezi fyzickými tresty a agresivním chováním. Negativní dopady fyzických trestů navíc byly zkoumány spíše u dětí ve školním věku či u adolescentů. Friedman a Schonberg tvrdí, že fyzické tresty nemají vliv na antisociální chování předškolních dětí, zvláště pokud jsou užívány v nízké frekvenci. Baumrind k tomu dodává, že za předpokladu láskyplného prostředí v rodině a dostatečné emoční podpory, není fyzický trest pro dítě škodlivý (Straus et al., 2014).

Straus a kolektiv se snažil prokázat kauzální vliv výprasku na antisociální chování dětí. Z jeho studií vyplývá, že mezi výpraskem a antisociálním chováním předškolních dětí ve věku 3-5 let skutečně existuje příčinný vztah. Síla vztahu roste s počtem výprasků. Zlom nastává se třemi a více výprasky během týdne. Pokud bylo tímto způsobem dítě trestáno třikrát a vícekrát za týden, jeho antisociální chování zaznamenalo opravdu prudký nárůst. Studie se prováděla opakovaně, napříč věkovými skupinami. Zároveň ze studie vyplývá, že tendence k trestání chlapců je po dvou letech od počátku měření silnější než u děvčat. Vřelý vztah v rodině dokázal snížit antisociální chování, nebyl však nalezen příčinný vztah. Grogan-Kaylor došel k závěru, že i relativně nízká frekvence fyzických trestů má průměrný dopad na antisociální chování dětí (Straus et al., 2014).

Pokud bychom měli shrnout dosavadní zjištění na toto téma, museli bychom konstatovat, že normativní fyzické tresty souvisí s nárůstem agresivního chování předškolních dětí. Vztah byl prokázán jako kauzální. V rámci studií byly kontrolovány další proměnné, které by mohly mít na agresi dětí možný vliv. Mezi tyto proměnné řadíme socioekonomický status, rasu, stres rodičů, vřelost ve vztahu rodič-dítě, podpůrné rodičovství, emoční podpora dítěte, pohlaví dítěte a kognitivní stimulaci dítěte (Durrant & Ensom, 2017). Longitudiální studie navíc odhalily obousměrný vztah mezi fyzickými tresty a agresí. Díky fyzickým trestům narůstá agrese dětí, zároveň čím více se dítě projevuje agresivně, tím vyšší je pravděpodobnost, že bude fyzicky potrestáno (Callender et al, 2012). Pokud je agresivní chování dítěte potlačeno násilím, hrozí,

že dítě se v budoucnu bude projevovat dokonce ještě agresivněji (Antier, 2011). Násilí navíc vytváří mezigenerační cyklus. Děti, které byly v dětství fyzicky trestány, v dospělosti schvalují fyzické trestání vlastních dětí (MacKenzie et al., 2010).

Fyzický trest působí na dítě v několika rovinách. Jednou z nich je rovina morální. Z morálního hlediska je nemorální chování – přestupek dítěte – potlačeno fyzickým trestem z pozice morálky. Dítě se tím učí vnímat fyzický trest jako morálně správný a může ho následně zařadit do repertoáru svého chování. Fyzické napadení jiné osoby pak nemusí vnímat jako morálně nesprávné (Straus et al., 2014). Studie potvrzují souvislost mezi agresivním chováním předškolních dětí a nízkou morální internalizací (Durrant & Ensom, 2017).

V předškolním věku se mozek dítěte stále značně vyvíjí. Tento vývoj je však do jisté míry narušen vysokou mírou stresu, který na dítě působí (Antier, 2011). Výprask je pro dítě mimo jiné také zdrojem toxického stresu. Právě prostřednictvím stresu zvyšuje fyzický trest hladinu kortizolu v těle dítěte. Dochází tak k chemickému narušení mozku, konkrétně mechanismu pro odolnost vůči stresu. Fyzický trest tak potenciálně snižuje celkovou resilienci dítěte (Durrant & Ensom, 2017).

Dítě je navíc nejčastěji trestané osobami, které má rádo. Skrz fyzický trest tak dochází k propojení lásky s pocity bolesti (Vaničková, 2004). Fyzický trest kromě bolesti vyvolává také pocity bezmoci, úzkosti, strachu a vzteku. Fyzický trest tak prostřednictvím těchto pocitů může do jisté míry narušovat vztah mezi rodičem a dítětem. V neposlední řadě byla nalezena souvislost mezi užitím fyzického trestu a pomalejším kognitivním vývojem dítěte a také horším receptivním jazykem (Durrant & Ensom, 2017).

2.2. Psychické tresty

Psychické tresty a jejich následky bývají v oblasti výzkumu často opomíjené, avšak mnohdy tento druh trestů může mít na psychiku dítěte větší dopad než tresty fyzické. Do této kategorie trestů lze zařadit nejružnější zákazy, odmítání lásky a pozornosti, snížené projevy kladného emočního vztahu, výhrůžky, výčitky, zesměšňování, ponižování, křik, nadávky a zahanbování dítěte. (Petrusová, 2014). Celkem 58% respondentů v České republice uvádí, že křik a vynadání využívá/by využilo jako nejčastější metodu potrestání dítěte. 53% respondentů označilo za nejčastější trest slovní pokárání, 46% respondentů vidí jako nejvíce používaný trest zákaz oblíbené činnosti (LOM, 2018).

Nesmíme zapomínat, že kromě fyzické agrese v podobě fyzických trestů existují také jiné formy agrese. Rozhodně bychom neměli opomíjet agresi verbální, případně nepřímé a pasivní formy agrese. Z těchto druhů agrese lze vytvořit celkem osm kategorií (Lovaš, 2008). Verbální agrese a především nadávky či hanlivá označení jsou pro dítě velmi ponižující a vyvolávají zahanbení. Ve chvíli, kdy rodič zažívá negativní emoce a využívá k usměrnění dítěte křik, dopouští se často také nejrůznějších výchovných chyb a nedostatečně kontroluje svůj verbální projev vůči dítěti (Hergenhan, 2017). Již výše bylo popsáno rozlišení agrese na instrumentální násilí (trest je pouze prostředek, rodič jedná s jiným cílem – např. vychovávat dítě) a na afektivní násilí (rodič trestá pod vlivem silných emocí, cílem je potrestání dítěte a odreagování negativních emocí) (Straus et al., 2014). Projevem agresivity rodiče tak nemusí být pouze tresty fyzické, ale i jiné formy trestů.

Opakované sledování agrese nebo zkušenost s agresí v jakékoli formě, vede u předškolního dítěte ke kódování agrese jako strategie a následnému uložení této strategie do dlouhodobé paměti. Jak již bylo popsáno výše, po vystavení dítěte agresivnímu prostředí dochází k vytváření agresivních skriptů a tím i ke zvyšování pravděpodobnosti agresivního chování dítěte jakožto naučeného vzorce (Gilbert & Daffern, 2017).

Mezi nejčastější psychické tresty řadíme slovní pokárání, ponižování, ignorování, hrozby a nejrůznější formy zákazů. Aby bylo verbální pokárání účinné, musí existovat emocionální vztah mezi dítětem a vychovatelem. Rodiče předpokládají, že dítě následně pocítí vinu a v budoucnu se vyvaruje opakování prohřešku. Kromě toho však dítě prožívá také odcizení od trestajícího vychovatele. Je tak narušen vztah dítěte k vychovateli (Koledová, 2015). V neposlední řadě se po verbálním pokárání může dítě ztotožnit s negativním obrazem sebe samého. Pokud dítě uvěří, že je skutečně zlé, zpravidla se začne projevovat agresivněji (Antier, 2011).

Užití ponižování a výsměchu v rámci výchovy se jeví jako velmi problematické. Zesměšňování a ponižování snižuje sebevědomí dítěte, vyvolává v něm pocit zahanbení. Cílem hrozby je odradit dítě od špatného chování prostřednictvím vyvolání strachu (Koledová, 2015). Strach narušuje pocit bezpečí, který bezpochyby patří mezi základní potřeby předškolního dítěte (Svoboda, 2014). Děti na časté vyhrožování reagují přehnanou bázlivostí nebo naopak hněvem a agresí. Některé formy zákazů mohou být též velice problematické. Zejména zákazy omezující sociální kontakty dítěte či jeho zájmové aktivity. Časté zákazy vedou u dítěte spíše

k pocitu lhostejnosti. Dlouhodobé zákazy mohou předškolní dítě silně frustrovat a negativně působit na jeho vývoj (Koledová, 2015).

Ignorování a odmítání pozornosti představují pro dítě velmi nepříjemný druh trestu. Zásadně totiž narušuje vztah mezi vychovatelem a dítětem (Koledová, 2015). Mimo to má odmítání komunikace v předškolním věku dopady na rozvoj řeči. Nedochází-li k citové výměně mezi dítětem a vychovatelem, dítě se tak neučí vyjadřovat své pocity slovy. Děti, které mají nedostatky ve slovním projevu nebo v porozumění jsou o to více agresivní (Antier, 2011).

Narušování vztahu mezi dítětem a rodiči může vyústit až v nepřátelství. Nepřátelství ve vztahu rodič-dítě je charakterizováno tvrdou behaviorální a psychologickou kontrolou dítěte a nízkou vřelostí. Nepřátelství je navíc spojováno s konflikty mezi rodičem a dítětem. Nepřátelství do značné míry predikuje zejména fyzickou agresi v raném dětství. Zároveň i vyšší počet konfliktů mezi rodiči souvisí se vztahovou agresi, tato souvislost byla však prokázána pouze u chlapců (Ostrov & Bishop, 2008). Nepřátelství vůči dítěti a jeho projevy byly zkoumány u rodičů, kteří trpěli depresí. Deprese rodičů je vnímána jako významný prediktor negativního vztahu mezi rodičem a dítětem. Depresivní rodič se vůči dítěti projevuje spíše nepřátelsky, volí donucovací výchovné strategie, často trestá. U obou depresivních rodičů byl prokázán mírný vliv na agresivní chování dětí. Psychopatologie otců má přibližně srovnatelný účinek s psychopatií matek, avšak v rámci výzkumu bývá vliv otců na dítě často opomíjen. Vztah depresivních otců s jejich dětmi se vyznačuje četnými konflikty. Mimo to vykazují děti depresivních otců vyšší míru hyperaktivity (Callender et al., 2012). Autoritativní chování a nepřátelství vůči dítěti bez snahy o porozumění tak podporuje agresivní chování dítěte (Antier, 2011).

Psychické tresty působí na dítě především prostřednictvím negativních emocí, které dítě zažívá. Pokud dítě často pocítuje negativní emoce, zvyšuje se pravděpodobnost, že se časem stane agresivnějším. Čím více negativních emocí zažívají děti v batolecím věku, tím více se projevují agresivně v pěti letech. Časté prožívání negativních emocí narušuje emoční regulaci dítěte, které se následně stává citlivější vůči vnějším vlivům (Winiarski et al., 2018). Agrese u dětí se zřídka vyskytuje naprosto samostatně. Ve většině případů je spojena s dalšími behaviorálními či emočními problémy, například s prožíváním úzkosti (Bartels et al., 2018).

Neměli bychom zapomínat ani na důsledky pasivního trestání dítěte prostřednictvím nepříznivé atmosféry a konfliktů v rodině. Byl nalezen signifikantní rozdíl mezi dopady rodičovských konstruktivních a destruktivních konfliktů. Vedlejším produktem destruktivních

rodičovských konfliktů jsou negativní rodičovské praktiky ve výchově dětí. Především se jedná o různé formy trestů. Destruktivní rodičovské konflikty tak nepřímo ovlivňují psychiku dítěte. Děti, jejichž rodiče řeší konflikty destruktivně, mají nedostatky v sociálních dovednostech, vykazují horší porozumění svým pocitům a pocitům druhých, hůře komunikují a mají sníženou regulaci emocí. V neposlední řadě jsou konflikty v rodině jedním z významných faktorů, které vyvolávají v dítěti stres (Hosokawa & Katsura, 2017).

Rodičovské konflikty souvisí také s psychickou kontrolou. Psychickou kontrolu využívají rodiče k řízení chování svých dětí. S dětmi manipulují prostřednictvím emocí, narušují jejich autonomii a omezují rozsah zkušeností dítěte. V předškolním věku jsou na tyto rodičovské praktiky děti velmi citlivé. Rozeznáváme psychickou kontrolu ochraňující, kritickou a odmítající. Barber charakterizoval kritickou a odmítající kontrolu pomocí šesti následujících dimenzí – stažení lásky, nevyzpytatelné rodičovské chování, zneplatnění pocitů dítěte, omezování jeho slovních projevů, vyvolávání pocitů studu a viny. Zřídka kdy používají rodiče všechny tyto dimenze najednou. Každý rodič si ve výchově vybírá jen některé dimenze (Nelson et al., 2013).

Teoreticky může psychologická kontrola působit na dítě prostřednictvím několika cest. Z hlediska teorie sociálního učení dítě pozoruje, učí se a následně přebírá vzorce chování svých rodičů. Předpokládá se, že psychická kontrola zvyšuje výskyt vztahové agrese u předškolních dětí, neboť se jedná o podobné strategie. Dítě podle této teorie přebírá od psychicky kontrolujících rodičů jejich vzorce chování. Tyto naučené vzorce potom uplatňuje i v jiném prostředí. Psychická kontrola může mít také vliv na vazbu mezi rodičem a dítětem. V souladu s teorií attachmentu se vazba mezi rodičem a dítětem stává nejistá, dítě se necítí rodičem přijato. To vyvolává nejistotu a úzkost, kterou dítě nevhodně zvládá pomocí agrese. Rohnerova teorie přijetí a odmítnutí rodiči předpokládá, že psychická kontrola dětí je rozhodující faktor, na základě kterého si dítě vytváří pocit přijetí či odmítnutí ze strany rodičů. V případě, že se dítě cítí odmítnuto, uchyluje se k agresivnímu chování jako k formě sebeobrany. V neposlední řadě může psychická kontrola podporovat vývoj chybných nepřátelských atribucí. K tomuto mechanismu jsou zřejmě více náchylní chlapci. Rozdíl je vysvětlován větší schopností dívek získávat sociální informace i prostřednictvím jiných vztahů. Ukazuje se, že psychická kontrola, zejména dimenze odnětí lásky a vyvolávání studu a viny, pozitivně koreluje s agresí předškolních dětí obecně. V rámci studie nebyla potvrzena korelace s konkrétním druhem agrese. Zdá se, že psychická kontrola nejvýrazněji koreluje s agresí především v rámci vztahu

rodiče a dítěte stejného pohlaví. Toto zjištění však může být do jisté míry ovlivněno kulturou (Nelson et al., 2013).

Relativně malé množství studií se zabývalo efektem psychologické kontroly ze strany otců na agresi dětí. Tyto studie se však shodují, že psychologická kontrola otců hraje v tomto směru zásadní roli. Vztah mezi negativním rodičovstvím a psychologickou kontrolou ze strany obou rodičů navíc moderuje vřelost ve vztahu rodič – dítě. Vřelost je v tomto případě definována jako vyjadřování pozitivních emocí a projevů podpory, přijetí a lásky vůči dítěti (Lau, 2017). Ukázalo se, že nižší odezva na agresivní chování dítěte ze strany otce a zároveň silnější kontrola ze strany matky predikuje fyzickou i vztahovou agresi dětí. Zároveň vyšší míra konfliktů mezi rodičem a dítětem souvisí se vztahovou agresí dětí, která byla hodnocena učiteli (Ostrov & Bishop, 2008).

Dalším moderujícím faktorem se zdá být podpora autonomie dítěte. Pokud rodiče využívají ve výchově příliš psychické i fyzické kontroly, zvyšují tím pravděpodobnost, že se dítě bude chovat agresivně. Rodiče, kteří zvýšeně kontrolují a omezují své dítě, hodnotí své děti jako méně svědomité, méně extravertní a méně přijímané vrstevníky. Rodiče, kteří se ve výchově přiklánějí spíše k negativním rodičovským praktikám, mají zřejmě také tendenci vnímat své dítě více negativně (McNamara et al., 2010).

Další studie zkoumaly souvislost mezi výchovným stylem rodičů a vztahovou agresí předškolních dětí. Casas a kolektiv (2006) našli korelaci mezi zvýšenou vztahovou agresí a některými výchovnými styly – autoritářským stylem a styly s velmi nízkou mírou kontroly. Souvislost se styly s nízkou mírou kontroly vysvětlují autoři absencí hranic ve výchově, tedy i limitů pro chování vůči druhým. Rodiče na agresivní projevy dítěte nereagují, dítě si tuto strategii osvojí, neboť si díky ní zvyklo dosahovat svého cíle.

U dívek byl se vztahovou agresí spojen autoritářský styl výchovy obou rodičů. U chlapců byla nalezena signifikantní souvislost pouze s autoritářským výchovným stylem otců. Studie navíc podporuje zjištění, že psychická kontrola ve výchově dítěte souvisí se zvýšenou fyzickou a vztahovou agresí u dívek i chlapců. Konkrétně byla psychická kontrola matek spojená s fyzickou agresí u obou pohlaví. Souvislost psychické kontroly otců a fyzickou agresí dívek byla též potvrzena, avšak korelace mezi fyzickou agresí chlapců a využíváním psychické kontroly otci byla negativní. Vztahová agrese dívek pozitivně koreluje s užíváním psychické kontroly ze strany obou rodičů. U vztahové agrese chlapců a mateřskou psychickou kontrolou

nebyla prokázána souvislost. Korelace mezi psychickou kontrolou otců a vztahovou agresí chlapců byla dokonce negativní (Casas et al., 2006).

3. Návrh výzkumného projektu

Návrh výzkumu se zaměřuje na vztah agresivního chování předškolních dětí a užívání psychických a fyzických trestů ve výchově. Snaží se objasnit, zda takový vztah můžeme nalézt a případně mu více porozumět.

3.1. Výzkumný problém, cíle výzkumu, výzkumné otázky

Jak již bylo uvedeno v literárně přehledové části, užívání fyzických trestů má zřetelný dopad na agresi předškolních dětí. Obecně lze říci, že užívání fyzických trestů zvyšuje míru agrese předškolních dětí. Tento vztah byl dokonce prokázán jako kauzální. Velká část studií na toto téma je však pouze korelační, nepotvrzují tedy fyzické tresty jako zřejmou příčinu nárůstu agresivního chování předškolních dětí (Straus et al., 2014).

V rámci této práce nebyl nalezen žádný výzkum, který by se zaměřoval na souvislost mezi psychickými tresty a agresivním chováním. Vliv psychických trestů tak není zcela objasněn. V rámci studií byly psychické tresty užívané rodiči zkoumány spíše ve spojení s dalšími faktory nikoli však samostatně.

Jak již bylo popsáno v literárně přehledové části, autoři zahraničních studií nejčastěji rozdělují agresi předškolních dětí na fyzickou a vztahovou. V rámci studií je agrese dětí nejčastěji hodnocena učiteli či nezávislými pozorovateli v prostředí mateřské školy. Pro hodnocení chování učitelem je napříč studiemi hojně využívána například PSBS (Preschool Social Behavior Scale). Kromě hodnocení učitele je pro měření agresivního chování využíván nezávislý pozorovatel, který po určitý čas zaznamenává chování žáků. Obě tyto metody jsou hodnoceny jako reliabilní (Nelson et al., 2013).

Agresivní chování dětí mohou kromě učitelů hodnotit také rodiče. K tomuto hodnocení bývá užíván například CBCL (Child Behavior Checklist) pro předškolní děti. CBCL obsahuje celkem 100 položek. Rodiče následně hodnotí, do jaké míry se dané chování u dítěte vyskytuje. CBCL se navíc ukazuje jako konzistentní s diagnostickými kategoriemi z DSM-5 (De la Osa et al., 2016).

Zkoumání agresivního chování předškolních dětí a jeho příčiny nám umožní lépe porozumět této problematice. Díky tomu bude možné tomuto chování lépe předcházet a také ho adekvátně a včas řešit. Potenciálně by tak bylo možné zabránit dalšímu rozvoji agrese a

agresivních skriptů, což by mohlo mít v budoucnu dopad na některé jevy ve společnosti, například kriminalitu, domácí násilí či trestnou činnost.

Návrh výzkumu stanovuje následující hypotézy:

- H1: Děti, jejichž rodiče během jednoho týdne využili více fyzických trestů, budou po dobu jednoho týdne měření vykazovat vyšší úroveň fyzické a vztahové agrese.
- H2: Děti, jejichž rodiče během jednoho týdne využili více psychických trestů, budou po dobu jednoho týdne měření vykazovat vyšší úroveň fyzické a vztahové agrese.
- H3: Fyzická agrese dítěte hodnocená učitelem pozitivně koreluje s kladným postojem rodičů k trestům.
- H4: Vztahová agrese dítěte hodnocená učitelem pozitivně koreluje s kladným postojem rodičů k trestům.

4. Design výzkumného projektu

4.1. Typ výzkumu

Navrhovaný výzkum bude kvantitativní. Výzkum se bude zaměřovat na dopady fyzických a psychických trestů na fyzickou a vztahovou agresi dětí předškolního věku. Pro zkoumání užití fyzických a psychických trestů rodiči bude využit sebehodnotící dotazník navrhovaný autorkou práce. Výskyt agresivního chování dětí a jeho druh bude měřen pozorováním v přirozeném prostředí mateřské školy a také pomocí dotazníku PSBS-TF, který vyplní učitel v dané mateřské škole.

Dotazník užívání trestů ve výchově

Navrhovaný dotazník je určen rodičům, případně jiným dospělým vychovatelům dětí. Rodič v dotazníku sám posuzuje vlastní postoj k trestům a četnost, se kterou trest při výchově předškolního dítěte používá. Dotazník se skládá ze tří hlavních částí. První část obsahuje otázky týkající se základních demografických údajů – pohlaví a věku rodiče. Další otázky v této části se zaměřují na některé faktory, které mají potenciální vliv na agresivní chování předškolních dětí. Konkrétně se jedná o úroveň dosaženého vzdělání rodičů, měsíční příjem rodiny, a zda se rodič či dítě neléčí s psychiatrickou diagnózou.

Cílem druhé části dotazníku je získat od rodičů informace o jejich postoji k trestům. V této části rodič hodnotí na pěti-bodové Likertově škále, do jaké míry souhlasí s výroky o využívání trestů. Výroky se týkají trestů obecně, nejsou rozdělené do kategorie psychických a fyzických trestů. Díky poznatkům z výzkumů Strause a kolektivu (2014) můžeme předpokládat, že rodiče s kladným postojem k trestům zároveň tresty více využívají. Jednotlivé výroky byly inspirovány výzkumem Ligy otevřených mužů ve spolupráci s agenturou Nielsen Admosphere (LOM, 2018). Pilotní návrh této části dotazníku tvoří 31 položek, z toho položka číslo 16 slouží jako kontrola pozornosti respondenta. Položky 3, 8, 14, 19, 25 a 32 jsou reverzní. Tato část dotazníku je jednodimenzionální.

Ve třetí části dotazníku jsou rodiče požádáni, aby u konkrétních forem trestů odhadli, kolikrát je využili za určité časové období (v případě tohoto výzkumu se jedná o jeden týden). Hrubý skór třetí části dotazníku je vypočítán pro fyzické a psychické tresty zvlášť. Položky 1, 4, 6, 8 a 9 se týkají fyzických trestů, položky 2, 3, 5, 7 a 10 měří využití trestů psychických. Tato část dotazníku je samostatně uvedena krátkým textem, který má za cíl motivovat rodiče

k vyplnění dotazníku. Krátký text na úvod druhé části se snaží zabránit tomu, aby se často trestající rodič cítil zahanbeně.

Jelikož se jedná o citlivé informace, domnívám se, že je vhodné tuto část zařadit až na konec dotazníku. Rodiče, kteří již vyplnili první dvě části dotazníku, budou více angažovaní a mohli by tak cítit větší motivaci dotazník vyplnit celý. Seznam jednotlivých trestů v poslední části dotazníku je inspirován knihou *Tresty vo výchove* od Koledové (2015), knihou *Tělesné tresty dětí* od Vaníčkové (2004) a výzkumem Ligy otevřených mužů ve spolupráci s agenturou Nielsen Admosphere (LOM, 2018).

Vývoj tohoto dotazníku je v současné době na počátku. V případě realizace výzkumu bude nutné provést další vývoj. Za tímto účelem budou v první fázi sebrána data alespoň 100 respondentů, kteří vyplní navrhovanou pilotní verzi dotazníku (viz. příloha). Tito respondenti by měli být sami rodiči alespoň jednoho dítěte ve věku 3-5 let. Zároveň by měl být ve vzorku zajištěn reprezentativní podíl mužů a žen. Následně bude třeba provést položkovou analýzu pro vyřazení zbytečných položek, které neposkytují možnost rozlišení mezi respondenty. V rámci faktorové analýzy budou dále vyřazeny takové položky, které mezi sebou vzájemně silně korelují. Dále bude ověřena reliabilita testu, bude provedena validizace a budou vytvořeny české normy.

Preschool Social Behavior Scale – TeacherForm (PSBS-TF)

PSBS-TF původně vyvinuli Crick, Casas a Mosher v roce 1997. PSBS-TF umožňuje učitelům v MŠ hodnotit sociální chování svých žáků ve věku 3-5 let. Výskyt konkrétního chování je hodnocen na pětibodové Likertově škále. PSBS-TF se skládá z 25 položek, které jsou rozdělené do čtyř subškál – fyzické agrese, psychické agrese, prosociálního chování a depresivního prožívání. Pro účely tohoto výzkumu budou využity pouze dvě subškály – fyzická a psychická agrese. Každá z nich je měřena prostřednictvím 6 položek. U každé z těchto dvou subškál lze dosáhnout minimálně 6 bodů a maximálně 30 bodů. PSBS-TF v anglické verzi se ukazuje být reliabilní. Cronbachovo alfa bylo spočítáno pro vztahovou agresi 0,96, u dimenze fyzické agrese vychází hodnota 0,94 (Casas et al., 2006). Dotazník je hojně využíván a relativně snadný na administraci, spoléhá však na subjektivní hodnocení učitelů. PSBS-TF není adaptován na českou populaci. Pro úspěšnou realizaci navrhovaného výzkumného projektu by bylo třeba jej přeložit do češtiny a vytvořit české normy.

4.2. Metody získávání dat

Podle návrhu výzkumu bude třeba získat data o agresivní chování předškolních dětí a také o užívání trestů ve výchově. Měření agresivního chování proběhne metodou přímého pozorování v zařízení MŠ. Data o agresivním chování dětí budou sbírány v druhé polovině školního roku. Na počátku školního roku ještě nemusí být kolektiv ustálený. Zároveň jsou děti po delší době spolu již dobře seznámeny. Za účelem zajištění reprezentativních dat bude výhodné vyhnout se období prázdnin a svátků. Proto považuji za nejvhodnější provést pozorování v průběhu měsíce února nebo května.

Agresivní chování dětí bude pozorovat a zaznamenávat nezávislý zaškolený pracovník po dobu jednoho týdne. Tito pracovníci budou v ideálním případě dobrovolníci. Pozorování bude probíhat v dopoledních hodinách, kdy je kolektiv dětí kompletní, po obědě významná část dětí obvykle odchází domů. Nezávislý výzkumník se nejprve seznámí s kolektivem dětí a chodem v daném zařízení. Následně bude u každého žáka zaznamenávat projevy vztahové a fyzické agrese zvlášť. Za tímto účelem pracovník obdrží předem připravený záznamový arch. Pracovník bude na začátku týdne dětem představen. Jinak se však nebude sám účastnit aktivit s dětmi, jeho úkolem bude pouze nenápadné pozorování. Děti nebudou předem obeznámeny s přesným účelem návštěvy pracovníka. Vědomí toho, že je jejich chování sledováno, by mohlo ovlivnit spontánní projevy dětí. Pozorováním však získáváme data pouze z krátkého časového úseku. Pro lepší přehled o agresivním chování dětí z dlouhodobějšího hlediska bude učitelům v MŠ administrována část PSBS-TF týkající se fyzické a vztahové agrese dítěte. Tuto část vyplní učitelé nejlépe v průběhu týdne, kdy bude zároveň probíhat pozorování.

Informace o užívání psychických a fyzických trestů ve výchově budou získány prostřednictvím dotazníku, vytvořeném na základě návrhu autorky práce. Dotazník bude rodičům administrován na začátku týdne, kdy bude zároveň probíhat pozorování dětí v MŠ. Vzhledem k tomu, že dotazník není příliš časově náročný, postačí na vyplnění a vrácení dotazníku lhůta jeden týden. Rodiče dostanou dotazník ve dvou kopiích – jednu kopii vyplní matka dítěte, druhou kopii vyplní otec dítěte. Díky třetí části dotazníku bude možné získat relativně přesná data o využívání trestů v krátkém intervalu jednoho týdne. Druhá část dotazníku, která se týká postojů k trestům, může být naopak více vypovídající o užívání trestů ve výchově z dlouhodobého hlediska.

4.3. Metody zpracování a analýzy dat

Vzhledem ke kvantitativnímu charakteru navrhovaného výzkumu budou data zpracována pomocí statistické analýzy. Zpracování proběhne v programu SPSS. Nejprve bude třeba provést popisnou statistiku. Následně budou vyhodnocena data z jednotlivých částí dotazníku užívání trestů ve výchově, PSBS-TF a přímého pozorování. Pro účely tohoto výzkumu budou zvlášť testovány vztahy mezi počtem psychických trestů a pozorovanou fyzickou agresí, mezi počtem psychických trestů a pozorovanou vztahovou agresí, počtem fyzických trestů a pozorovanou fyzickou agresí a počtem fyzických trestů a pozorovanou vztahovou agresí. Počet obou druhů trestů je součtem hrubých skóre obou rodičů. Pro zhodnocení míry závislosti naměřených druhů agrese a počtu psychických a fyzických trestů ve výchově bude využita regresní analýza. Zároveň lze provést také analýzu kovariance (ANCOVA) z důvodu očištění možného vztahu od vlivu dalších faktorů – věk rodiče, pohlaví, měsíční příjem, výskyt psychiatrické diagnózy a úroveň dosaženého vzdělání.

Za účelem získání lepšího přehledu budou využity hrubé skóre subškál PSBS-TF a z druhé části dotazníku užívání trestů ve výchově, která se týká postojů rodičů k trestům. Tato data mohou sloužit pro kontrolu, zda jsou naměřená data z jednoho týdne v souladu s dlouhodobým trendem. Nejprve vypočítáme hrubý skór druhé části dotazníku užívání trestů a celkový hrubý skór ze dvou subškál PSBS-TF. Následně zkoumáme korelaci mezi naměřenou agresí dítěte pomocí PSBS-TF a agresí měřenou pozorováním během jednoho týdne. Dále nás bude zajímat korelace mezi naměřeným postojem obou rodičů k trestům pomocí druhé části dotazníku užívání trestů ve výchově a celkovým počtem trestů během jednoho týdne. Pro ověření korelace bude využit Pearsonův korelační koeficient. Na závěr bude testován vztah obou druhů agrese hodnocené učitelem pomocí PSBS-TF a postoji rodičů k využívání trestů. K tomuto účelu bude využit Pearsonův korelační koeficient.

4.4. Etika výzkumu

Z důvodu dodržení všech náležitostí výzkumu je nezbytné vymezit pravidla pro sbírání dat. Vzhledem k tomu, že součástí výzkumu jsou nezletilé děti v předškolním věku, je nutné důsledně dbát na udělení souhlasu s výzkumem ze strany rodičů. Učitelé i rodiče obdrží informovaný souhlas. V rámci informovaného souhlasu se respondenti dozví o průběhu výzkumu. Rodiče budou zároveň přehledně informováni o opatřeních, která zaručí jejich anonymitu. Během výzkumu bude možné souhlas kdykoli zrušit bez udání důvodu. Pro účely informovaného souhlasu bude výzkum pojmenován jako „Výzkum agresivního chování

předškolních dětí v souvislosti s výchovou“. Nepovažuji za výhodné sdělovat rodičům předpokládaný negativní dopad trestů na agresivní chování. Tato informace by mohla v rodičích vyvolávat stud, pokud přiznají, že trest využili. Potenciálně by tak mohla být snížena návratnost dotazníku užívání trestů ve výchově. Zároveň se domnívám, že i přes zamlčení této informace, bude výzkum v souladu s etickými principy.

Zvláštní opatření budou také využita u nezávislých pracovníků, kteří budou pomocí pozorování měřit agresivní chování předškolních dětí. Tito pracovníci budou v ideálním případě dobrovolníci z řad vysokoškolských studentů. Ještě před začátkem měření dobrovolníci podepíší dohodu o mlčenlivosti, neboť budou v přímém kontaktu s dětmi a budou seznámeni s jejich jmény. Pracovníka, který bude provádět měření, představí dětem učitel v MŠ. Předem se tím obávám dětí z přítomnosti neznámé osoby.

Pro zvýšení anonymity bude každému dítěti a jeho rodičům přidělen speciální kód. Pod tímto kódem budou dále vedena sesbíraná data o dětech. Zároveň tento kód využijí rodiče při vyplňování dotazníku užívání trestů ve výchově místo svého jména.

5. Výzkumný soubor

Výběr dětí a jejich rodičů, kteří budou zařazeni do výzkumu, bude nenáhodný kriteriální. Pro navrhovaný výzkum budou vybírány děti ze státních mateřských škol ve věku 3-5 let. Nutnou podmínkou je, aby byly děti vychovávány oběma rodiči ve společné domácnosti. Děti by měly být pokud možno zdravé, bez psychiatrické diagnózy. V takovém případě by mohly mít klasické tresty na dítě jiný účinek než na běžnou populaci, agresivní chování by navíc bylo možné vysvětlit více dědičnými faktory. S těmito kritérii budou rodiče obeznámeni předem v rámci informovaného souhlasu. Z výzkumu musí být zpětně vyloučeny děti, které pravidelně nenavštěvovaly zařízení MŠ v týdnu, kdy probíhalo měření pozorováním.

Mateřské školy budou vybírány tak, aby do výzkumu byly zahrnuty státní MŠ z velkých i menších měst a vesnic. Díky tomu by mohl být výzkumný soubor co nejvíce reprezentativní. Oslovená mateřská škola bude do výzkumu začleněna po souhlasu ředitele a učitelů. Následně bude od rodičů i učitelů vybrán informovaný souhlas s výzkumem. Cílem je získat pro začátek vzorek alespoň 300 dětí, neboť některé z nich mohou být z výzkumu zpětně vyloučeny z důvodu nesplnění výše popsaných podmínek.

6. Diskuze

Tato bakalářská práce představuje téma agrese předškolních dětí především v souvislosti s užíváním trestů ve výchově. Autoři studií se dosud soustředili především na dopady trestů fyzických. V rámci této práce nebyl nalezen výzkum, který by se soustředil výhradně na vztah mezi psychickými tresty a agresivním chováním předškolních dětí. V tomto ohledu je tento výzkum ojedinělý a do budoucna je třeba toto téma dále zkoumat. Dosud není zcela jasno, zda je působení trestů na agresivní chování hlavně přímé či nepřímé (zprostředkované jinými proměnnými). Současně je nutné připomenout, že mnoho studií na toto téma prokazuje korelaci, ale nikoliv kauzalitu ve vztahu trestů a agresivního chování dětí. Při výzkumu agrese se navíc výzkumníci soustředí spíše na starší část populace – děti mladšího školního věku, adolescenti, dospělí. Ve věkové kategorii předškolních dětí se problematikou agrese zabývá podstatně méně studií.

Považuji za zajímavé se v budoucím výzkumu zaměřit na souvislost jednotlivých druhů trestů a individuálních proměnných, které mají vliv na agresivní chování. Dále doporučuji rozšířit pozorování agresivních projevů dětí i na jiné prostředí, neboť v prostředí MŠ může být chování dítěte odlišné od jeho projevů v domácím prostředí. Kromě trestů lze také sledovat dopady jiných výchovných prostředků či metod na agresi dětí, a to jak v negativním, tak i v pozitivním slova smyslu. Na základě takových výzkumů by také mohly vzniknout zajímavé preventivní programy a metody pro zvládání agrese u dětí v předškolním věku.

Každý výzkum má své limity a ani tento návrh výzkumu není výjimkou. Návrh výzkumu je relativně náročný na lidské zdroje. Bude třeba nalézt dobrovolníky a udržovat s nimi kontakt. Zároveň tito dobrovolníci dostatečně neznají kolektiv dětí, se kterým budou pracovat. To může napomoci k větší objektivitě dat, neboť na rozdíl od učitelů nemají dobrovolníci žádné jiné povinnosti a zároveň měření nezkreslují dlouhodobější osobní zkušenosti s konkrétními dětmi. Na druhou stranu hrozí například zaznamenání agresivního chování k jinému dítěti. Současně i přes veškerá opatření může přítomnost neznámého pracovníka ovlivnit atmosféru v kolektivu a to pak následně i míru agresivních projevů dětí. V neposlední řadě je zřejmé, že ani poučený pracovník, který se věnuje výhradně měření a žádné jiné činnosti, není schopen zaznamenat se 100% spolehlivostí veškeré projevy agrese předškolních dětí. Pozorování v prostředí MŠ navíc ani neposkytuje možnost zaznamenat veškeré agresivní chování, neboť se může odehrávat pouze v dopoledních hodinách. Zbytek dne tráví dítě v rodině, kde již není agresivní chování sledováno. Míra agrese může být v rodinném prostředí odlišná.

Dalším limitem je hodnocení využívání trestů rodiči. Rodič posuzuje míru využívání trestů sám, hodnocení je tedy zcela subjektivní a závislé na úvaze rodiče. Subjektivní hodnocení rodičů lze ošetřit například nastavením kamerového systému do rodinné domácnosti. Pořízení kamer by však znamenalo finanční zátěž pro výzkum. Rodiče by navíc takovým zásahem do soukromí rodiny mohli být demotivováni k účasti na výzkumu. Pravděpodobně by došlo ke snížení počtu účastníků výzkumu. Vzhledem k tomu, že výzkum je již tak relativně náročný na provedení, byl zvolen výše popsáný postup.

Pro výzkum je třeba získat co největší vzorek dětí, neboť je nezanedbatelná šance, že účastníci budou zpětně vyřazeni z důvodu absence dítěte v době měření či nevyplnění dotazníku užívání trestů ve výchově. Již bylo výše zmíněno, že přiznání častého užití trestů může v některých rodičích vyvolávat negativní pocity. To by mohlo mít za následek záměrné zkreslení odpovědí či nízkou návratnost. Návratnost by bylo teoreticky možné zvýšit finanční odměnou pro rodiče. To by ale zároveň znamenalo finanční zatížení výzkumu, což v tomto případě není žádoucí. Dalším problémem je nepochopení zadání dotazníku užívání trestů ve výchově ze strany rodičů. Některé pojmy nebo druhy trestů jsou veřejností vnímány odlišně a v dotazníku nejsou řádně vymezeny. Například pod pojmem „fyzický trest“ si každý rodič může představovat odlišné praktiky. Přesný popis všech trestů, které jsou v dotazníku využity, by však dotazník značně prodloužil a do jisté míry by mohl odrazovat rodiče od vyplnění.

Agrese dětí hodnocená učiteli může taktéž podléhat nejrozličnějším zkreslením. Učitel v MŠ je s dětmi v každodenním kontaktu po celý školní rok. Může u něj být snižená vnímavost ke změně chování jednotlivých dětí. Zároveň je zatížen mnoha jinými povinnostmi. Zákonitě tak nemá kapacitu zachytit veškeré agresivní projevy dětí. Nezanedbatelné množství učitelů zároveň nemusí považovat vztahovou agresi za druh agresivního chování. Jedná se o relativně nový koncept, který zatím nemusí být všem učitelům znám. Učitelé navíc vyplňují pouze dvě subškály z dotazníku PSBS-TF čítající celkem pouze 12 položek. Potenciálně tak nemusí být postihnuto celé spektrum agresivních projevů dítěte. Na druhou stranu se návrh výzkumu snaží učitelům jejich práci maximálně zjednodušit, neboť jsou v každém případě značně vytíženi.

Návrh výzkumu dále nepočítá se všemi faktory, které agresi dětí v předškolním věku ovlivňují. Do návrhu výzkumu nejsou zahrnuty například jazykové dovednosti dítěte či dědičné faktory. Výsledky výzkumu tak mohou být tímto faktem zkresleny. V návrhu výzkumu navíc není rozlišeno užívání trestů ze strany matky a otce. Užívání trestů ve výchově totiž nemusí být

ze strany matky a otce srovnatelné. Nemůžeme tedy v rámci tohoto výzkumu zjistit, zda tresty udílené matkou nebo otcem nemají silnější vliv na agresivní chování předškolních dětí.

Závěr

Bakalářská práce shrnuje současné poznatky o souvislostech užívání trestů ve výchově a agresivního chování předškolních dětí. Literárně přehledová část obsahuje vymezení agrese a jednotlivých druhů agresivního chování. V rámci studií agresivního chování předškolních dětí je agrese nejčastěji rozdělována na fyzickou a vztahovou. Zatímco fyzická agrese je pro předškolní věk normativní, vztahová agrese se v tomto vývojovém období teprve začíná rozvíjet.

Dále práce popisuje některé faktory, které ovlivňují agresivní chování dětí předškolního věku. Jedná se o úroveň jazykových dovedností, emoční regulaci, vývoj morálky a agresivních skriptů a další. Zároveň je odlišen vliv dědičných faktorů a vlivu prostředí. Jedním z důležitých faktorů, které ovlivňují agresivní chování dětí předškolního věku, jsou také tresty.

Tresty ve smyslu výchovných prostředků jsou v práci vymezeny a rozděleny na tresty fyzické a psychické. U každé kategorie jsou uvedeny studie, které se soustředí na možné propojení agresivního chování s užíváním trestů ve výchově. Nalezené studie se shodují v závěru, že fyzické tresty ovlivňují nárůst agresivního chování u předškolních dětí. Tento vztah byl prokázán jako kauzální (Straus et al., 2014). Naopak nebyla nalezena studie, která by se zaměřovala na vztah psychických trestů a agresivního chování předškolních dětí. Psychické tresty byly ve studiích zahrnuty pouze částečně a v rámci jiných faktorů, například psychické kontroly či autoritářského stylu výchovy. Vztah psychických trestů a agresivního chování dětí tak není v tuto chvíli zcela objasněn.

Za tímto účelem byl autorkou práce navržen výzkum vztahu mezi užíváním fyzických a psychických trestů ve výchově a dvěma druhy agresivního chování předškolních dětí. Pro tento výzkum bude využit dotazník užívání trestů ve výchově navržený autorkou práce, přímé pozorování chování dětí v prostředí MŠ a dvě subškály z dotazníku PSBS-TF, které vyplní učitel dítěte v MŠ. Výzkum by mohl přinést nové poznatky především o souvislostech psychických trestů a agresivního chování předškolních dětí. Hlubší pochopení této problematiky umožní vyvinout další možnosti, jak nadměrnou dětskou agresi zvládat nebo jí dokonce předcházet.

Seznam použité literatury

American Psychological Association. (2020). *Publication manual of the American Psychological Association* (7th ed.). <https://doi.org/10.1037/0000165-000>

Anderson, C. A. & Bushman, B. J. (2018). Media Violence and the General Aggression Model. *Journal of Social Issues*, 74(2), 386-413. <https://doi.org/10.1111/josi.12275>

Antier, E. (2011). *Agresivita dětí*. Portál.

Baker, E. R., Jensen, C. J. & Tisak, M. S. (2019). A closer examination of aggressive subtypes in early childhood: contributions of executive function and single-parent status. *Early Child Development and Care*, 189(5), 733-746.

<https://doi.org/10.1080/03004430.2017.1342079>

Baker, E. R., Jensen, C. J., Moeyaert, M. & Bordoff, S. (2020). Socioeconomic status and early childhood aggression: moderation by theory of mind for relational, but not physical, aggression. *Early Child Development and Care*, 190(8), 1187-1201.

<https://doi.org/10.1080/03004430.2018.1524379>

Bartels, M., Hendriks, A., Mauri, M., Krapohl, E., Whipp, A., Bolhuis, K., Conde, L. C., Luningham, J., Ip, H. F., Hagenbeek, F., Roetman, P., Gatej, R., Lamers, A., Nivard, M., Lu, Y., Middeldorp, Ch., Vermeiren, R., Hankemeijer, T., Kluft, C., ... Boomsma, D. I. (2018). Childhood aggression and the co-occurrence of behavioural and emotional problems: results across ages 3–16 years from multiple raters in six cohorts in the EU-ACTION project. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 27(9), 1105–1121.

<https://doi.org/10.1007/s00787-018-1169-1>

Basyouni, S. S. & CHahine, E. F. (2011). Fear of Punishment and Causes of Feelings of Guilt in Samples of Egyptian and Saudi Preschool Children. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 30(1), 1022-1026. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.10.199>

Callender, K. A., Olson, S. L., Choe, D. E. & Sameroff, A. J. (2012). The Effects of Parental Depressive Symptoms, Appraisals, and Physical Punishment on Later Child Externalizing Behavior. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 40(3), 471–483.

<https://doi.org/10.1007/s10802-011-9572-9>

- Casas, J. F., Weigel, S. M., Crick, N. R., Ostrov, J. M., Woods, K. E., Jansen-Yeh, E. A. & Huddleston-Casas, C. A. (2006). Early parenting and children's relational and physical aggression in the preschool and home contexts. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 27(3), 209-227. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2006.02.003>
- Crick, N. R., Ostrov, J. M., Burr, J. E., Cullerton-Sen, C., Jansen-Yeh, E. A. & Ralston, P. (2006). A longitudinal study of relational and physical aggression in preschool. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 27(3), 254-268. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2006.02.006>
- De la Osa, N., Granero, R., Trepát, E., Domenech, J. M. & Ezpeleta, L. (2016). The discriminative capacity of CBCL/1½-5-DSM5 scales to identify disruptive and internalizing disorders in preschool children. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 25(1), 17-23. <https://doi.org/10.1007/s00787-015-0694-4>
- Dereli, E. (2019). The relationship between prosocial behaviours, aggression types and moral—social rule knowledge in preschool children. *Cypriot Journal of Educational Sciences*, 14(1), 42-55.
- Dirks, M. A., Recchia, H. E., Estabrook, R., Howe, N., Petitclerc, A., Burns, J. L., Briggs-Gowan, M.J. & Wakschlag, L. S. (2019). Differentiating typical from atypical perpetration of sibling-directed aggression during the preschool years. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 60(3), 267-276. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12939>
- Durrant, J. E. & Ensom, R. (2017). Twenty-Five Years of Physical Punishment Research: What Have We Learned? *Journal of the Korean Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 28(1), 20-24. <https://doi.org/10.5765/jkacap.2017.28.1.20>
- Ersan, C. (2020). Physical aggression, relational aggression and anger in preschool children: The mediating role of emotion regulation. *The Journal of General Psychology*, 147(1), 18-42. <https://doi.org/10.1080/00221309.2019.1609897>
- Estrem, T. L. (2005). Relational and Physical Aggression among Preschoolers: The Effect of Language Skills and Gender. *Early Education & Development*, 16(2), 207-232. https://doi.org/10.1207/s15566935eed1602_6

- Evans, S. C., Frazer, A. L., Blossom, J. B. & Fite, P. J. (2019). Forms and Functions of Aggression in Early Childhood. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 48(5), 790-798. <https://doi.org/10.1080/15374416.2018.1485104>
- Georgiou, G., Kimonis, E. R. & Fanti, K. A. (2019). What do others feel? Cognitive empathy deficits explain the association between callous-unemotional traits and conduct problems among preschool children. *European Journal of Developmental Psychology*, 16(6), 633-653. <https://doi.org/10.1080/17405629.2018.1478810>
- Gilbert, F. & Daffern M. (2017). Aggressive scripts, violent fantasy and violent behavior: A conceptual clarification and review. *Aggression and Violent Behavior*, 36(1), 98-107. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2017.05.001>
- Hawley, P. H. (2003). Strategies of control, aggression, and morality in preschoolers: An evolutionary perspective. *Journal of Experimental Child Psychology*, 85(3), 213-235. [https://doi.org/10.1016/S0022-0965\(03\)00073-0](https://doi.org/10.1016/S0022-0965(03)00073-0)
- Hay, D. F., Waters, C. S., Perra, O., Swift, N., Kairis, V., Phillips, R., Jones, R., Goodyer, I., Harold, G., Thapar, A. & van Goozen, S. (2014). Precursors to aggression are evident by 6 months of age. *Developmental science*, 17(3), 471-480. <https://doi.org/10.1111/desc.12133>
- Hergenhan, A. (2017). *Agresivní dítě?: systemické řešení problémového chování*. Portál.
- Hosokawa, R. & Katsura, T. (2017). Marital relationship, parenting practices, and social skills development in preschool children. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 11(1), 1-8. <https://doi.org/10.1186/s13034-016-0139-y>
- Juliano, M., Werner, R. S. & Cassidy, K. W. (2006). Early correlates of preschool aggressive behavior according to type of aggression and measurement. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 27(5), 395-410. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2006.06.008>
- Koledová, L. (2015). *Tresty vo výchove*. Wolters Kluwer.
- Krygsman, A. & Vaillancourt, T. (2019). Peer victimization, aggression and depression symptoms in preschoolers. *Early Childhood Research Quarterly*, 47(1), 62-73. <https://doi.org/10.1016/j.ecresq.2018.09.006>

Květon, P. (2020). *Hraní videoher v dětství a dospívání – Dopady a souvislosti v sociálně-psychologické perspektivě*. Grada Publishing.

Lau, Y. E. H. (2017). Parenting and childhood aggression in the Chinese context: an examination of parental responses, physical coercion and warmth. *Early Years*, 39(1), 36-50. <https://doi.org/10.1080/09575146.2017.1344195>

Liga otevřených mužů (2018, 5. listopadu). *Fyzické tresty využívají 2/3 českých rodičů*. <https://ilom.cz/fyzicke-tresty-ve-vychove-alespon-nekdy-je-vyuzivaji-dve-tretiny-ceskych-rodicu/>

Lovaš, L. (2008). Agrese. In J. Výrost & J. Slaměník (Eds.), *Sociální psychologie* (s. 267-281). Grada Publishing.

MacKenzie, M. J., Nicklas, E., Waldfogel, J. & Brooks-Gunn, J. (2012). Corporal Punishment and Child Behavioural and Cognitive Outcomes through 5 Years of Age: Evidence from a Contemporary Urban Birth Cohort Study. *Infant and Child Development*, 21(1), 3-33. <https://doi.org/10.1002/icd.758>

Mariek, M. P., Abeelee, V., Abels, M. & Hendrickson, A. T. (2020). Are Parents Less Responsive to Young Children When They Are on Their Phones? A Systematic Naturalistic Observation Study. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 23(6), 363-370. <https://doi.org/10.1089/cyber.2019.0472>

McNamara, K. A., Selig, J. P. & Hawley, P. H. (2010). A typological approach to the study of parenting: associations between maternal parenting patterns and child behaviour and social reception. *Early Child Development and Care*, 180(9), 1185-1202. <https://doi.org/10.1080/03004430902907574>

Nelson, D. A., Yang, Ch., Coyne, S. M., Olsen, J. A. & Hart, C. H. (2013). Parental psychological control dimensions: Connections with Russian preschoolers' physical and relational aggression. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 34(1), 1-8. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2012.07.003>

Ogelman, H. G., Sarikaya, H. E. & Erol, A. (2019). Aggression and peer victimization in four-year-old children. *Early Child Development and Care*. <https://doi.org/10.1080/03004430.2019.1680549>

Ostrov, J. M. & Bishop, Ch. M. (2008). Preschoolers' aggression and parent-child conflict: A multiinformant and multimethod study. *Journal of Experimental Child Psychology*, 99(4), 309-322. <https://doi.org/10.1016/j.jecp.2008.01.001>

Petrusová, M. (2014). *Odměny a tresty ve výchově předškolních dětí v mezigeneračním pohledu*. [Bakalářská práce, Univerzita Karlova]. Digitální repozitář UK. <https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/65856/130136541.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Pudney, W. & Whitehouseová (2014). *Soptíci – Jak pomoci dětem se zvládnutím zlosti*. Triton.

Simons, D. A. & Wurtele, S. K. (2010). Relationships between parents' use of corporal punishment and their children's endorsement of spanking and hitting other children. *Child Abuse & Neglect*, 34(9), 639-646. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2010.01.012>

Solterová, A. (2016). *Slzy raného dětství*. Triton.

Straus, M. A., Douglas, E. M. & Medeiros, R. A. (2014). *The Primordial Violence – Spanking Children, Psychological Development, Violence, and Crime*. Taylor & Francis

Svoboda, J. (2014). *Agrese a agresivita v předškolním a mladším školním věku*. Portál.

Swit, C. S. & Slater, N. M. (2021). Relational aggression during early childhood: a systematic review. *Aggression and Violent Behavior*, 58(1). <https://doi.org/10.1016/j.avb.2021.101556>

Swit, C. S. (2021). Differential associations between relational and physical aggression: why do teachers and parents perceive these behaviors differently? *Early Child Development and Care*, 191(3). <https://doi.org/10.1080/03004430.2019.1621304>

Špaňhelová, I. (2007). *Jak usměrňovat agresivitu*. Vzdělávací institut ochrany dětí.

Tóth, T. (2007). *Systém trestů a odměn ve školách se zaměřením na základní školu praktickou* [Bakalářská práce, Masarykova univerzita]. Archiv závěrečných prací MUNI. https://is.muni.cz/th/fmmac/System_trestu_a_odmen_ve_skolach_se_zamerenim_na_zakladni_skolu_praktickou.pdf

Vaníčková, E. (2004). *Tělesné tresty dětí. Definice – popis – následky*. Grada Publishing.

Veroude, K., Zhang-James, Y., Fernández-Castillo, N., Bakker, M. J., Cormand, B. & Faraone, S. V. (2015). Genetics of Aggressive Behavior: An Overview. *American journal of medical genetics part B*, 171(1), 3-43. <https://doi.org/10.1002/ajmg.b.32364>

Winiarski, D.A., Engel, M.L., Karnik, N.S. & Brennan, P. A. (2018). Early Life Stress and Childhood Aggression: Mediating and Moderating Effects of Child Callousness and Stress Reactivity. *Child Psychiatry & Human Development*, 49(5), 730–739. <https://doi.org/10.1007/s10578-018-0785-9>

Zákravská, K. (2019). *Rodičovský výchovný přístup a jeho projevy u předškolních dětí*. [Bakalářská práce, Univerzita Karlova]. Digitální repozitář UK. <https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/110810/130264862.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Seznam obrázků

Obrázek 1: Vztahová agrese dětí hodnocena učiteli na PSBS-TF five-point scale..... 8

Obrázek 2: Vztah mezi emoční regulací, hněvem, vztahovou agresí a fyzickou agresí 13

Seznam zkratk

APA	American Psychological Association
CBCL	Child Behavior Checklist
DSM	Diagnostický a statistický manuál
ELS	Early life stress
LOM	Liga otevřených mužů
PSBS-TF	Preschool Social Behavioral Scale - TeacheForm

Příloha 1.

Dotazník užívání trestů ve výchově, 2. část – seznam navrhovaných položek

1. Tresty jsou nezbytné, aby dítě poznalo hranice přijatelného chování.
2. Ve výchově je škoda každé rány, která padne vedle.
3. Tresty mohou dítěti ublížit i v případě, že jsou vhodně použity.
4. Pokud nebudu dítě trestat za špatné chování, nebudu pro něj autoritou.
5. V důsledku nedostatku trestání rodiči jsou dnešní děti nevychované a drzé.
6. V dětství jsem byl/a trestán/a rodiči a nemyslím si, že by mi to ublížilo.
7. Trest je v pořádku, pokud si ho rodič promyslí předem a nejedná ve vzteku.
8. Tresty snižují autoritu rodiče.
9. V mnoha případech je fyzický trest to jediné, co na dítě funguje.
10. Pokud dítě příliš pláče nebo se vzteká, je dobré ho ignorovat.
11. Děti jsou příliš rozmazlené, když je rodiče často chválí a věnují jim pozornost.
12. Fyzický trest je naprosto správný v případě, že chování dítěte ohrožuje jeho bezpečnost.
13. Považuji za přijatelné, aby rodič dítěti vynadal nebo ho okřikl, pokud ho dítě rozzlobí.
14. Souhlasím, aby byly fyzické tresty zákonem zakázány.
15. Žádné domlouvání není ve výchově tak účinné jako trest.
16. Pokud jste přečetli tento bod, zvolte prosím možnost „zcela souhlasím“.
17. Malé děti nerozumí domluvě, v tomto věku je fyzický trest vhodnější metodou.
18. Je dobré poukazovat na nedostatky a selhání dítěte, jedná se o dobrou přípravu na budoucí život.
19. Tresty dítěti uškodí.
20. Potrestat dítě za špatné chování je v jeho zájmu. Až bude dospělé, ještě mi poděkuje.
21. Trest dítěti dává zpětnou vazbu na jeho chování.
22. Za opakované lhaní je třeba dítě potrestat.
23. Děti, které nebyly trestané, jsou agresivnější vůči ostatním.
24. Není divu, že jsou dnešní děti nevychované, když jsou k nim rodiče tak shovívaví.
25. Když vidím, jak se některé děti chovají, nejraději bych jim dal/a pár facek.
26. Tresty ve výchově jsou naprosto zbytečné, vůbec nic se jimi nevyřeší.
27. Když dítě neposlouchá, je na místě zakázat mu jeho oblíbenou činnost.
28. Dítě je nutné trestat, jinak nepocítí vinu za své chování.

29. Pokud dítě bouchá, křičí a nadává rodiči, musí mu takové chování rodič oplatit, aby si to uvědomilo.
30. Je v pořádku dítěti říct, co si o něm myslím. Moc ohleduplnosti dítěti škodí.
31. To, že se dnes děti netrestají, se negativně projevuje v jejich chování.
32. Špatné chování dítěte je důsledkem toho, že jej rodiče trestají.
33. Je normální dítěti vynadat nebo ho okřiknout, když se chová nevhodně.

Příloha 2.

Dotazník užívání trestů ve výchově, 3. část – seznam navrhovaných položek

Děkuji za vyplnění dotazníku. Zároveň je třeba zmínit, že život umí být místy nepředvídatelný. I přes naše přesvědčení se nám vždy nedaří naplnit naši vůli. Ačkoli bychom si to moc přáli, ne vždy nám situace umožní se zachovat tak, jak bychom chtěli. Proto Vás chci na závěr požádat, abyste odhadli, kolikrát jste během posledního týdne ve výchově využili níže zmíněné výchovné prostředky. Velice tím pomůžete naplnění výzkumu o výchově předškolních dětí.

Výchovný prostředek	Využití ve výchově/týden
1. Pohlavek	
2. Slovní pokárání	
3. Zvýšení hlasu	
4. Plácnutí přes ruku	
5. Zákaz oblíbené činnosti dítěte (například domácí vězení, zákaz TV aj.)	
6. Naplácání rukou na zadek	
7. Poslat dítě do pokoje přemýšlet o svém prohřešku	
8. Naplácání na zadek vařečkou nebo jiným předmětem	
9. Facka	
10. Domácí práce nebo úkoly navíc	